

Fabio Salerno

**La pesca de la tonyina amb
almadraves:
investigacions sobre Caneyelles
Mayors (Roses)**

**Grup d'Estudis Socials de la Pesca Marítima
Càtedra d'Estudis Marítims
Traducció al català: Alfons Garrido
Girona, octubre de 2003**

SUMARI

INTRODUCCIÓ	3
L'Estat de les fonts bibliogràfiques	5
PRIMERA PART. Informacions preliminars	8
1. La pesca de la tonyina amb almadrava entre Espanya i Sicília: esbós d'una cronologia de llarg període	8
2. Secció de l'almadrava	20
2.1. Tres formes d'almadraves	20
2.2. Les xarxes i els llocs de calament	22
2.3. Fases de pesca	24
2.4. Les fàbriques	26
2.5. Altres formes de pesca de la tonyina.....	28
2.6. Biologia de la tonyina i la seva migració	29
SEGONA PART. Indagació històrico-arxivística sobre Canyelles Majors	32
3. Breu història de l'almadrava catalana	32
4. Història de l'almadrava de Canyelles Majors	38
4.1. Les fonts.....	38
4.2. Des de el naixement de l'almadrava (1788) fins a la primera meitat del segle XIX.....	39
4.2.1. Joseph Masdevall, fundador de Canyelles Majors	39
4.2.2. Joan Capdevila, el nou fundador de Canyelles Majors.....	40
4.2.3. El contracte de Joan Bautista Romañach.....	41
4.2.4. Les querelles de 1849 entre els pescadors de Roses i els arrendataris de la almadrava ...	42
4.3. La almadrava de Costa Roja, 1850-57	45
4.3.1. L'arrendament de Manel Bayona	45
4.3.2. Les condicions de la instal·lació de Ferran Arola.....	46
4.4. L'almadrava torna a Canyelles Majors, 1858	48
4.4.1. Arrendament a Guillem Bonnet.....	48
4.5. L'almadrava de l'Home	50
4.6. Els últims decennis del segle XIX	51
4.6.1. La Philoxera Vastatrix i el pescadors de Roses	51
4.6.2. Els últims arrendataris del segle XIX	53
4.7. El segle XX	54
4.7.1. Josep Coberta Olivares, nou arrendatari.....	54
4.7.2. Les últimes dades sobre la pesca	56
Fonts i bibliografia	59
1. Fonts.....	59
1.1. Fonts d'arxiu.....	59
1.2. Fonts inèdites no impreses.....	59
1.3. Fonts impreses.....	60
1.4. Publicacions periòdiques i estadístiques.....	61
1.E. Entrevista	62
2. Bibliografia	62

INTRODUCCIÓ

La pesca de la tonyina amb almadrava sempre ha atret l'interès dels intel·lectuals, dels poetes y dels pintors, així com dels economistes i dels biòlegs. Molts han deixat testimoni d'aquest treball, però alhora sempre s'han mantingut algunes llacunes per l'amplitud del tema i dels arguments en joc. Els problemes, tan a Sicília com a Espanya, es centren sobretot en les instal·lacions menors. La gran i justificada fama de les instal·lacions andaluses a Espanya i de les trapaneses a Sicília ha captat l'atenció dels estudiosos en detriment de les instal·lacions més petites. A més, la dificultat de trobar fonts relatives a la vida dels almadravers i la insuficiència de serioses investigacions antropològiques sobre els pescadors del Mediterrani limiten el tema a anotacions soltes i fragmentàries de la història local. Amb tot, una altra mancança caracteritza el món helièutic en contradicció a la cultura rural. Mentre aquesta última, en efecte, com observa Collet, presenta un paisatge com indicatiu de l'obra de l'home, senyal tangible i clarificadora de la seva història, el primer viu i treballa en un mar perennement variable, que amb cada nova onada sembla esborrar qualsevol relació amb el seu passat, augmentat així la dificultat de trobar documentació i de realitzar qualsevol forma d'estudi sistemàtic¹. Pot ser aquesta l'explicació de per què les ciències del mar estan menys desenvolupades que les altres i que sols en aquest últim període comencen a prendre més consistència.

El text té l'objectiu de suplir, almenys en part, aquestes mancances, posant en el centre de la investigació la història d'una almadrava catalana. El treball està dividit en dos parts. La primera conté una part històrica, que manca a la bibliografia espanyola, de caràcter general, sobre la història de la pesca de la tonyina amb almadrava, resultat d'un esforç de síntesi i compilació entre els nombrosos estudis realitzats sobre el tema entre Espanya i Sicília, i que pretén ajudar a situar i comprendre millor la importància econòmica i social de les almadraves. Hi ha en aquesta secció també una part, més informativa, que s'ocupa de subministrar al lector un quadre sintètic sobre els múltiples aspectes tècnics de la pesca. Posteriorment, la segona part és la breu història de les almadraves catalanes, en la que continuo utilitzant en gran mesura els llibres, més que no pas les fons d'arxiu - aquest punt necessitaria d'un estudi a part que cau fora de l'abast d'aquest llibre- i en la que entro de ple en les investigacions amb la indagació sobre Canyelles Majors, gràcies a la recerca efectuada

---

¹ S. COLLET, Poisson et les hommes, 1989 (trad. it. de A. Vio, Uomini e pesca – La caccia al pesce spada tra Scilla e Cariddi, Maimone, catania 1993, p. 26).

entre varis arxius, amb particular referència al Archivo Don Álvaro de Bazán (A. A. B.) emplaçat a Viso del Marqués, i al Archivo General de la Administración (A. G. A.) d'Alcalà de Henares.

L'Estat de les fonts bibliogràfiques

No obstant la seva gran importància socio-econòmica, les almadraves a Espanya no han estat tingudes en justa consideració pels historiadors i demés estudiosos, en el sentit de què, si bé havien gaudit i encara avui gaudeixen de gran fama i atenció, rarament han estat objecte d'un estudi sistemàtic. A Itàlia, per contra, si bé falta un estudi exhaustiu sobre la pesca de la tonyina per tota la península, tenim moltes histories d'empreses individuals. Com ja he dit a la introducció, la manca d'investigacions augmenta a mesura que disminueix la importància de l'almadrava a la regió. És per això que la majoria dels estudis es centren en les empreses andaluses i valencianes. En efecte, en tots els textos catalans sobre la història del mar, no he trobat un sol estudi sistemàtic sobre qualsevol almadrava; tan sols esporàdics fragments en llibres que tracten tota la cultura del mar de forma general i sense aprofundir en cap art de pesca en concret. Per trobar quelcom consistent sobre el tema ens hem de desplaçar fins a Alacant. El motiu de tot això, finalment, s'ha de buscar en la poca importància que tenia la pesca respecte a les altres indústries; i en particular respecte al gran desenvolupament de la marineria catalana, centrat en la pesca d'arrossegament i sobretot en el bou.

Probablement, el document monogràfic més antic sobre la pesca catalana sigui el manuscrit de J. Salvador i Riera escrit l'any 1722, en el qual contesta a les preguntes de l'Acadèmia de Ciències de París sobre la pesca a Catalunya, moltes de les quals pertanyen a almadraves. Aquest autor s'interessa en els aspectes tècnics d'aquesta pesca, en la seva organització social, comercialització, transport i consum². Un altre pilar d'aquesta història és el text de Sarmineto sobre les transmigracions de les tonyines, manuscrit de 1757, en el qual el científic, encarregat pel duc de Medina Sidonia afectat per la decadència de l'almadrava, intenta algunes conjetures per comprendre el problema³. És un text erudit en el que s'exposa una de les primeres reflexions pessimistes sobre l'impacte de l'home sobre la natura. En el seu llibre

---

² J. SALVADOR I RIERA, *La pesca a Catalunya el 1722*, manuscrit publicat per J. LLEONART i J. M. CAMARASA, Museu Marítim, Barcelona 1987.

³ M. SARMIENTO, *De los atunes y de sus transmigraciones y conjeturas sobre la decadencia de las almadrabas; y sobre los medios para restituirlas*, Manuscrit de la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid 1757, publicat per J. LÓPEZ LINAGE y J. C. ARBEX, *Pesquerías tradicionales y conflictos ecológicos: 1681-1794 Una selección de textos pioneros*, Ministerio de Agricultura Pesca y Alimentación, Barcelona Madrid; publicado tambien en J. DE SALAS y F. GARCÍA SOLÁ, *Memoria sobre la industria y legislación de pesca, que comprende desde el año 1870 al 1874*, Imprenta Fontanet, Madrid 1876.

Sarmineto no deixa res de bada sobre la tonyina, amb el nom, descripció, lloc de procedència, aliment, simbologia, migració i els mitjans per la seva captura⁴.

Però per la pesca amb almadrava, i per a tota la història de la pesca en general, el llibre que es té com a substrat intel·lectual, a la base de tota la resta d'estudis, és el *Diccionario histórico de los artes de pesca nacional* de Sáñez Reguant, cinc volums impresos entre 1791 i 1795⁵. Era l'època de les llums i de la *Encyclopédie*, i Sáñez aconseguí, amb la seva mentalitat d'il·lustrat, realitzar una obra complerta i científicament ben feta sobre la pesca, en la que cada art està analitzat i pel cas de l'almadrava de forma bastant exhaustiva. Però com que el Saber de l'home freqüentment, més que de la observació empírica, creix amb la construcció artificial de la seva obra, cap d'aquells il·lustres pensadors la posa en discussió, provocant que aquest llibre sempre s'hagi mostrat per la resta d'estudiosos com la Bíblia de la pesca, limitant amb la seva autoritat el desenvolupament normal que hauria hagut de tenir.

Altres textos molt important són els anuaris de 1868 i 1869, els quals, degut a la importància de les almadraves, foren encarregats per reial mandat a la Comisión Permanente de Pesca i redactats per Cesáreo Fernández⁶. En el primer anuari es publica el Reglament de 1866 i es fa una llista de tots els informes oficials de les almadraves del regne. En el segon, a part del mateix que en l'anterior, es parla dels orígens del nom i dels "Picaros de Cervantes". Seguiren el mateix model les Memòries de 1870/74 de De Salas i García Solà, les de García Solà de 1874/1879 i les de Gutiérrez Vela de 1879/84, la qual, a més de l'important ajuda que dona als historiadors registrant el que passa segons els documents del Ministeri corresponent, reflexiona sobre la importància tècnica i econòmica d'aquest art de pesca.⁷

El 1923 es publica el diccionari de Rodríguez Santamaria, el qual dedica molt espai a la veu "almadrava", descrivint cada una de les seves parts de forma força exhaustiva.⁸ Aquell mateix any Espanya fou encarregada per la Comissió Internacional per l'Exploració Científica de realitzar una campanya oceanogràfica sobre la tonyina al Mediterrani i a l'Atlàntic fins a

---

⁴ Molt útils són els comentaris de Urteaga sobre els textos del segle XIX. Cfr. URTEAGA Luis, *La tierra Esquilmada – Las ideas sobre la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*, Serbal/CSIC 1987.

⁵ A. SAÑEZ REGUART, *Diccionario histórico de los artes de la pesca nacional*, vol. 5, Madrid, 1791/95, reeditat pel Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1988.

⁶ C. FERNÁNDEZ, *Anuario de la Comision permanente de pesca para 1868*, Tip. Estrada, Madrid 1868; C. FERNÁNDEZ, *Anuario de la Comision permanente de pesca para 1869*, año segundo, Tip. Estrada, Madrid 1869.

⁷ Cfr.: J. DE SALAS y F. GARCIA SOLÁ, *Memoria sobre la industria y legislación de pesca, que comprende desde el año 1870 al 1874*, Imprenta Fortanet, Madrid 1876; F. GARCÍA SOLÁ, *Memoria sobre la industria y legislación de pesca, desde el año 1874 al 1879*, Tip. Estrada, Madrid 1880; R. GUTIERREZ VELA, *Memoria sobre La industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1879 al 1884*, Imprenta De La Viuda, Madrid, 1885.

l'Estret de Gibraltar. Gràcies a aquests acords foren publicats alguns estudis de gran valor científic, com el de Bellon Uriarte - autor que l'any 1926 publicà el millor i més complet estudi sobre la indústria de la tonyina a Espanya que hagi pogut trobar – o el de De Miranda i Rivera, un estudi publicat l'any 1927 sobre la tècnica de pesca amb almadrava.⁹

Entre els textos recents, destaca sens dubte el de Narbona, en el que es troba la més completa història de les almadraves a Espanya, si bé posa gran part de l'atenció a la costa alacantina¹⁰. Per últim, un llibre que no presumeix d'esgotar l'argument ni pretén la patent d'historiador encara que aporta moltes inspiracions és el de Llorca Baus, pel fet d'haver citat per primera vegada molts documents guardats a l'Arxiu de Álvaro de Bazán, que fins llavors ningú havia estudiat¹¹.

---

⁸ B. RODRIGUEZ SANTAMARIA, *Diccionario de artes de pesca de España y sus posesiones*, Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 1923.

⁹ Cfr.: L. BELLÓN URIARTE, *La industria del atún en España*, Resultados de las campañas realizadas por acuerdos internacionales bajo la dirección de Odón De Buen, núm. 3, Ministerio de Marina – Dirección General de Pesca, Madrid 1926; A. DE MIRANDA Y RIVERA, *La pesca del atún en España*, Resultados de las campañas realizadas por acuerdos internacionales bajo la dirección de Odón De Buen, núm. 4, Ministerio de Marina, Dirección General de Pesca, Madrid 1927.

¹⁰ M. O. NARBONA, *Almadrabas de la costa alicantina*, Universidad de Alicante, Alicante 1982.

¹¹ C. LLORCA BAUS, y J. NOBERTO, *Almadraba, salazón y cocina*, Alicante 1988.

PRIMERA PART. Informacions preliminars

1. La pesca de la tonyina amb almadrava entre Espanya i Sicília: esbós d'una cronologia de llarg període.

Pels pobles de les costes del Mediterrani, la pesca de la tonyina ha estat durant molt de temps una important font de subsistència alimentària i de beneficis.

Buscar una data d'inici per aquest noble art és una àrdua empresa. Aquesta comença allà on l'home, observant la mar, se'n adona que aquest esplèndid animal es podria haver convertit un recurs nutricional bàsic per la seva dieta alimentària. El passat és ple de rics testimonis artístics, numismàtics, literaris i iconogràfics, els quals abraçant un interval de més de 5.000 anys ens porten fins al neolític.

No és aquest el lloc per analitzar aquesta gran quantitat de testimonis de etapa pre-moderna. Hem limitaré, doncs, a citar alguns dels testimonis més notoris de l'àrea espanyola i siciliana.

La pesca de la tonyina com la resta d'arts té més elements en comú que diferències en tots els pobles del Mediterrani, com ho demostra l'existència d'un *Léxico marinero mediterráneo, individualizado, y más o menos común a todas las riberas de este mar*.¹² És un llenguatge universal que s'usa en el món de la marineria, independentment dels dialectes, amb una enorme influència estrangera *que los iba enriqueciendo porque no solo existía el contacto con el extranjero al tocar puerto en sus escalas, sino que lo heterogéneo de sus tripulaciones hacia que este contacto fuese continuo i persistente*. Com a prova d'això hi ha alguns versos d'una poesia escrita per Salazar al 1573 en llengua franca, que apareix també a varies poesies de les almadraves sicilianes:

Buizà

o diò – ayuta noy

o que sono – ben servir

o la fede – mantenir

*o la fede – de cristiano*¹⁴

gnianzò

stu Ddiu n'hav'a 'jutari,

(...)

e vulemu ben servir

*a la fidi cristiana*¹³

¹² SANCHEIS GUARNER Manuel, *El léxico marinero mediterráneo*, “Revista Valenciana de Filología”, València 1954, p. 7.

¹³ G. PITRE', *La famiglia, la casa, la vita del popolo siciliano*, Reber, Palermo 1913; reimpression Forni, Sala Bolognese 1980, p. 383-384. Cfr. tambien V. CONSOLO, *La pesca del tonno in Sicilia*, Sellerio, Palermo 1986, pp 103, 109.

Varis descobriments arqueològics ens han permès trobar els més antics testimonis de la pesca de la tonyina, com les representacions naturalistes de la gruta del “Genovese” a Levanzo (Sicília), en la que dos figures atrauen la nostra atenció: un dofí i una tonyina que “neden” sobre les parets de la cova des del IV mil·leni a. C.¹⁵ O com l’olla que procedeix de Siro, en la que podem apreciar com navega una esvelta barca de pesca egea amb una tonyina posada sobre l’alta proa per atraure peixos de la mateixa espècie (III mil·leni a. C.)¹⁶

Entrant ja en l’època històrica els testimonis tenen major consistència. Són nombrosos els establiments descoberts a Espanya i a Sicília dedicats a l’elaboració del peix i la preparació del *garum*, una apreciada salsa feta dels intestins dels verats o de les tonyines. Grans gerres han sigut trobades prop de l’actual almadrava de San Vito lo Capo, a Isola delle Femmine i a Cofano (Palermo), totes del IV- III a. C. Altres establiments del mateix període es troben a Punta Raisi (Palermo), a Cala Minnola a la illa de Levanzo, a Porto Palo i a Vendicari (Siracusa)¹⁷. A Espanya tenim testimonis de importants factories piscícoles a Bellaria, Belo, Màlaga, Sexi i Cartagonova, i més petites en el litoral alacantí, a Dènia, Santa Pola, Tabarca i el Campello.¹⁸ Són moltes també les monedes en les que la tonyina neda al costat de les principals divinitats, signe de la gran importància econòmica que li atorgaven les ciutats a les que representava. Entre les moltes monedes espanyoles i sicilianes del període neopúnic, una sobresurt per la seva gran capacitat de comunicació iconogràfica: la moneda d’Abdera. Aquí les tonyines en lloc de columnes són els pilars del temple, com per indicar que la creació d’aquest espai que dóna bellesa a la ciutat ha estat possible gràcies la pròspera economia de la qual elles estan a la base.¹⁹ Un altre punt rellevant de la tradició iconogràfica de la tonyina es troba en el gerro siceliota del “venditore di tonno”, situat a la col·lecció arqueològica del museu Mardralisca de Cefalú (Palermo): una alegre escena de la vida quotidiana en la que

---

¹⁴ J.F. GUILLEN, *El lenguaje mariner*, discurso leído ante la Real Academia Española el día 23 de junio de 1963 y contestación de SANCHEZ-CANTON, Francisco Javier, Madrid 1963, pp. 21-22

¹⁵ P. GRAZIOSI, *Levanzo, pitture ed incisioni*, Sansoni, Firenze 1962, p. 29.

¹⁶ R. SARA’, *Dal mito all’alisco: storie di tonni e di tonnare*, Palermo 1998, p.42

¹⁷ G. PURPURA, *Pesca e stabilimenti antichi per la lavorazione del pesce in Sicilia: I – San Vito (Trapani), Cala Minnola (Levanzo)*, “Sicilia Archeologica” n. 48, 1982; G. PURPURA, *Pesca e stabilimenti antichi per la lavorazione del pesce in Sicilia: II – Isola delle Femmine (Palermo), Punta Molinazzo (Punta Rais), Tonnara del Cofano (Trapani), S. Nicola (Favignana)*, Actes del II Congrès d’Arqueologia Submarina, *Dalla battaglia delle Egadi per una archeologia del Mediterraneo*, Favignana, 28 de Mayo de 1985, a cura de D’Angelo, Il Mare, Roma 1988.

¹⁸ M. O. NARBONA, *Faenando la mar: pesca en las costas alicantinas*, Universidad de Alicante 1995, p. 107. Per un estudi acurat del que queda a Belo, Cfr., M. PONSICH, *A propos d’une usine antique de salaisons a Belo*, “Melanges de la casa de Velásquez”, vol. XII, 69-79, 1976.

¹⁹ R. SARA’, op. cit., p. 47. Per alguns dibuixos de les monedes de Cadis, on surt la tonyina cfr., A. DE CASTRO, *Cádiz y su provincia, desde lo remotos tiempos hasta 1814*, Imprenta de la Revista Medica, Cádiz 1858, làmines 1^a, 2^a, 6^a.

trobem un vell venedor de peix que talla la part de la tonyina demanada pel client. (segle IV a. C.).

Molts són també els testimonis que ens han deixat noms il·lustres. Homer (segle XII a. C.) a la *Odyssea* (XXII) sembla referir-se a les tonyines quan compara els estralls dels Pocis amb aquells peixos, així com Escilià (segle V a. C.) a *els Persians*, quan descriu la matança de Salamina. Herodot (segle V a. C.) descriu per sobre una almadrava, mentre Aristòtil (IV a. C.) a la seva *Història dels animals* és el precursor de la teoria migratòria de la tonyina. Arxistrat de Gela (segle IV a. C.) a més d'alabar les tonyines de Cefalú (Palermo) i de Gerone II de Siracusa, descriu algun exquisit plat a base de tonyina. Teócrit (III a. C.) ens porta el sistema dit *a la mandrague*. La tonyina continua atraient l'atenció també en època romana: Estrabó, Plutarc, Plini el Vell, Ateneu, Galè. Però sobretot és Oppià (segle II a. C.) el que en la seva *Helieutika* compara el sistema de xarxes de calat a l'aigua amb una ciutat construïda sobre el mar, amb les seves ... *portes i profund túnels i vestíbuls i habitacions*.²⁰

Aquest antic art de pesca sembla que fou utilitzat per primera vegada pels fenicis, els quals tingueren en gran estima les tonyines fins elevar-la a símbol apotropaic, pintant-les a les proes de les seves barques.²¹ Eliè diu que al Ponto Euxino i a Grècia es pescava la tonyina amb art de cèrcol, amb normalment cinc grans embarcacions amb dotze homes cada una que tiraven a l'aigua les seves xarxes tancant els peixos en els seus propis espais semicirculars, fins portar-los cap a la platja.²² Els fenicis la posaren de moda a totes les colònies des de Cadis fins a Empúries. Sota la dominació romana, Abdera i Cetobriga (ciutat situada a la desembocadura del Guadiana) s'aprofitaren d'aquestes pesqueres. El nom d'aquesta última ciutat porta la paraula *cete*, amb la que els grecs i els romans designaven la tonyina, classificant-la entre els cetacis. Així que la *Cetaria* era una part del litoral de la península itàlica i també un establiment de salaó, avui reemplaçat per *cedeira*, paraula conservada a alguns ports gallecs en els que existeixen pesqueres.²³

Hi ha diferents teories sobre l'origen del mot "almadrava". Berthelot, basant-se en la paraula francesa *mandrague*, suposa que és d'origen hel·lènic, compost del grec *mandra* (parc) i del llatí *aqua*. Sarmiento diu que l'origen del nom arriba del llatí *matta* o *macta*, que indica una primitiva xarxa per tots els peixos feta d'un enreixat de joncs i ginesta; i com que la tonyina

---

²⁰ OPIANO, *Halieutika*, Llibre III, v. 117, (tradició italiana de F. M. SALVINI), Antonelli, Venezia 1884.

²¹ G. GROTTA, *Tradizioni marinare nella Sicilia Occidentale*, M. CAVALERI-R. SISI, (a cura de), Mare di Sicilia, Marevivo, Messina 1991, p. 37.

²² Quelcom molt semblant a l'almadrava de *vista y tiro* que tingué molta importància a Espanya, cfr. C. FERNÁNDEZ, *Anuario de la Comisión permanente de pesca para 1869*, año II, Tip. Estrada, Madrid 1869, p. 40.

²³ C. FERNÁNDEZ, *op. cit.*, p. 41-42.

sempre ha sigut un dels peixos més importants, la veu *madrava* va passar a indicar la xarxa per les tonyines, així que quedà *mandrague* en francès i *almadraba* en castellà, aquesta última gràcies als àrabs que utilitzen molt l'article "al" i el posaren davant de la paraula. Altres autors afirmen que la paraula té un origen àrab, com Diego de Urrea, que la fa procedir de l'àrab *medraba* (tancar); o Alcalà, que la percep com una veu àrab composta de l'article "al" de la paraula *madrar* (lloc on es colpeix a les tonyines pescades per rematar-les).²⁴ L'origen de la paraula "tonyina", al contrari, ha de ser buscada a l'hebreu *hannin* (segons les escriptures seria un drac terrestre o marí i en general tota espècie de peix cetaci), de la que derivà la veu grega *thinnas*, el llatí *thynnus* i *tunnus* i el morisc *tun*, el francès *ton*, el castellà *atun* i l'italià *tonno*.²⁵ Posteriorment, de la veu amb que els llatins indiquen el peix tonyina (*thynnus*) s'han derivat *tonnara*, *tunara*, *thonnare*, *thonaire*, totes elles sinònims d'almadrava.²⁶

A partir del segle IV d. C. les informacions es redueixen a Espanya i a Sicília, fins al punt de fer suposar que la pesca de la tonyina va entrar una etapa de regressió a causa de crisi demogràfica dels últims segles del Imperi, segons Cancila, o per les incursions dels bàrbars segons Trasselli.²⁷

Amb la dominació àrab l'almadrava pren una nova importància. En efecte, mentre que per alguns estudiosos els àrabs abandonaren les almadraves ibèriques perquè no els agradava aquest aliment, Trasselli observa que aquesta interpretació contrasta amb una gran abundància de terminologia sobre almadraves de clar origen àrab.²⁸ A més, les poques notícies que existeixen sobre la tonyina d'aquell període, com les de Al-Bakri i Al-Drisi, fan entendre la gran importància que aquest art continuava tenint.

Amb la repoblació cristiana el peix, com a conseqüència dels llargs períodes d'abstinència, pren molta importància en la dieta alimentària i resorgeixen moltes pesqueres. A Sicília, amb els normands la pesca de la tonyina estigué explotada per la seva gran força econòmica. El

---

²⁴ Per aquesta querella cfr.: A. DE MIRANDA Y RIVERA, *La pesca del atun en españa*, Op. Cit, p. 9-10; M. O. NARBONA, *Op. cit.*, p. 20-24; A. SAÑEZ REGUART, *Diccionario histórico de los artes de la pesca nacional*, Madrid 1791, reeditat pel Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid 1988.

²⁵ M. SARMIENTO, *De los atunes y de sus transmigraciones y conjeturas sobre la decadencia de las almadrabas; y sobre los medios para restituirlas*, Manuscrito de la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid 1757, publicat per J. L. LINAJE; J. C. ARBEX, *Pesquerías tradicionales y conflictos ecológicos: 1681-1794 Una selección de textos pioneros*, Ministerio de Agricultura Pesca y Alimentación, Barcelona Madrid, p. 64; publicat també a: J. DE SALAS y F. GARCÍA SOLÁ, *Op. cit.*, p. 127.

²⁶ C. FERNÁNDEZ, *op. cit.*, p. 42

²⁷ Cfr.: O. CANCILA, *L'economia della Sicilia. Aspetti storici*, Mondadori, Il Saggiatore, Milano 1992, p. 40; C. TRASSELLI, *La pesca nella provincia di Trapani (storia e problemi)*, Corrao, Trapani 1953, p. 31.

²⁸ C. TRASSELLI, *op. cit.*, p. 31. Per sufragar la tesis de Trasselli es suficient recordar com el cap de la tripulació de l'almadrava s'anomena *arraez* a Espanya y *rais* a Itàlia i com aquesta paraula arriba de l'àrab *ra'is* (capità de

concepte de *res nullius*, amb el que les fonts romanes consideraven els peixos, no té més raó d'existir perquè els que no pertanyia a un privat competia al dret del príncep. El litoral marí, fins a la distància per *iactum balistae*, es converteix en propietat del domini reial mentre el gaudi de les almadraves també és del rei; el privats només podien calar amb concessió regia donada in *feudum perpetuum*.²⁹ Exemples d'aquesta concessió són la que Ruggero II atorgà a la “mensa vescovile” de Cefalú el 1140/45³⁰ o aquella de Guglielmi il Buono al monestir dels benedictins de Montreale per les almadraves de Isola delle Femine,³¹ o la de Frederic II (1210-15-20) a favor d'alguns monestirs de Messina.³² Amb aquests exemples es pot observar com moltes d'aquelles concessions eren per l'Església, així com per l'elevat cost de les instal·lacions.

El mateix règim s'aplicà als aragonesos i castellans a Sicília i Espanya. Aquesta forma de concessió es va mantenir fins a principis del segle XIX, moment en que foren suprimits els drets nobiliaris sobre les almadraves. L'any 1294 el rei de Castella i Lleó Sancho el Bravo premià l'heroisme de Guzmán el Bueno concedint el privilegi de calar almadraves al litoral andalús des del riu Guadiana fins a la costa del regne de Granada. Els seus descendents ja en els segles XIV i XV (Conde de Niebla i Duc de Medina Sidonia) deixaren els seus títols vinculats a les almadraves de Agua Amarga, Cabo de Gata, Balerna, Tarifa, Tuta, Conil i Zahara.³³ La importància d'aquestes últimes almadraves era tan gran que en el seu període d'or (entre 1540 i 1570) arribaren a pescar durant molts anys més de 100.000 tonyines.³⁴ La mateixa prerrogativa va recaure a la costa valenciana i catalana als ducs de Lerma i Medinaceli.³⁵

La història de les almadraves sempre ha estat caracteritzada per la lluita de la resta de pescadors que intentaven prohibir-ne l'ús pels danys que aquesta pesca produïa a les altres arts, donat que quedava prohibida la pesca prop de les almadraves per no espantar un peix tant

---

bastiment), cfr. G.B. PELLEGRINI, *Voci marinesche siciliane di origine araba*, “Bollettino dell'Atlante linguistico Mediterraneo”, núm. 16/17, 1974/75, p. 151.

²⁹ Per aquestes informacions sobre les nocions jurídiques, cfr.: V. GIUFFRIDA, *Sui diritti esclusivi di pesca*, estratto dagli Studi Giuridici in onore di Santi Romano, C.E.D.A.M., Padova 1939, p. 4; G. DI MARTINO, *Tonnare*, “Nuovo Digesto Italiano”, Torino 1939; F. P. AVOLIO, *Delle leggi siciliane intorno alla pesca*, Reale Stamperia, Palermo 1805, p. 42; G. MARRONE (ed.), *Le tonnare di Sicilia*, Giada, Palermo 1986.

³⁰ G. MISUMARA, *Sul diritto di calar tonnare della mensa vescovile di Cefalù*, Gussio, 1929; reeditat a *La tonnara in Sicilia*, Fondazione Culturale Mandralisca, Cefalù 1992, p. 9.

³¹ Cfr.: V. LA MANTIA, *Le tonnare in Sicilia*, Giannitrapani, Palermo 1901, p. 8; F. P. AVOLIO, *op. cit.*, p. 42.

³² Cfr.: G. DI MARTINO, *art. cit.*, p. 12; V. CONSOLO, *La pesca del tonno in Sicilia*, Sellerio, Palermo 1986, p. 18.

³³ És propi gràcies a la importància d'aquesta pesquera que té l'origen la coneguda frase “a por atún y ver al duque”, cfr., FERNÁNDEZ, *op. cit.*, p. 46-47.

³⁴ M. SARMIENTO, *op. cit.*, en J. DE SALAS y F. GARCÍA SOLÁ, *op. cit.*, p. 111-112.

³⁵ C. LLORCA BAUS, y J. NOBERTO, *Op. cit.*, p. 62-68.

sensible com és la tonyina. Es remunta a 1403 el primer document trobat en que es parla d'aquest tipus de queixa, dirigit al Duc de Gandia pels veïns d'Altea i Calp.³⁶

A Sicília, segons Cancila, les almadraves actives a principis de 1400 eren més de trenta, una prova de l'aprofitament d'aquesta indústria,³⁷ mentre un document de finals del 1300, conservat a l'arxiu de Francesco Di Marco Datini de Prato parla d'un negoci entre panys toscans i catalans i la tonyina siciliana³⁸.

Parlant sobre la referència literària sempre es fa al·lusió a la *Ilustre Fregona* de Cervantes, en la que es parla dels "pícaros" de l'almadrava de Zahara. Cervantes diu *...no os llameis pícaros si no habeis cursado dos cursos en la academia de la pesca de los atúnes*. Aquesta frase sembla tenir una clara demostració històrica en la llei que el virrei duc de Monteleone decretà l'any 1524 segons la qual els almadravers no podien ser molestats pels seus acreedors des de el 10 d'abril fins el 20 de juny (temporada de pesca); també tenien immunitat de presó per deute civil.³⁹ Era tanta la mala costum del "pícaros" de Conil i Zahara que hem d'esperar a la arribada de jesuïtes a la diòcesis de Cadis per trobar entre ells una mica de respecte humà.⁴⁰ L'any 1577 la corona concedeix a Jerónimo Salvador el privilegi de calar per 10 anys a València almadraves amb una nova tècnica, diferent a la tradicional de *Vista o Tiro*, és a dir l'almadrava de *Buche*, privilegi que l'any següent s'entén a les costes de Catalunya, Rosselló, i Sardenya, pagant per ell la xifra de 7.500 ducats més el dret o delme de les tonyines que es pesquessin. Aquesta data és molt important perquè representa el pas de la forma tradicional de l'almadrava a la que encara avui existeix, i si com demostra Narbona el capità i els principals almadravers eren sicilians, això demostra que aquest art de pesca en l'època en que estem parlant era molt més perfecta a Sicília que a Espanya.⁴¹ Aquesta notícia sembla resoldre també els dubtes que un historiador sicilià del 1800, Polizzi, tenia sobre una llegenda siciliana, la qual afirmava que un trapanès (ciutat en la que sempre ha existit la més gran almadrava siciliana) Antonino Lo Liscio, havia introduït l'almadrava a Espanya.⁴² Sembla també que la

---

³⁶ M. O. NARBONA, *Op. cit.*, p 108.

³⁷ O. CANCELILA, *op. cit.*, p. 41.

³⁸ C. TRASSELLI, *op. cit.*, p. 40.

³⁹ V. LA MANTIA, *op. cit.*

⁴⁰ Monumenta historica societatis Jesu, letterae quatrimestres, Tº 82, epistola 82, año 1557, en P. A. SOLE, *Los picaros de Conil y Zahara, Cadiz* 1965.

⁴¹ El document es troba a l'Archivo del Reino de Valencia, (Lletres y Privilegiis, año 1576 a 79, Lib. 1.190, abans vol. 47, cols. 276 r. a 278 vº "Privilegi Real fachendi en favor del Magnifich Hierony Salvador menor sobre la peysca de les tonyines en les mar del prt Regna"), cfr. M. O. NARBONA, *op. cit.*, p. 111-113. El privilegi que Felip II l'any 1578 atorga a Jerónimo Salvador es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragò, reg. 4307, ff. 149v. 151v. I es troba publicat a: J.M. MADURELL I MARIMON, *La almadrava de Tossa i la pesca de coral al comtat d'Empúries i a la seva de mar*, Anals de l'Institut d'Estudis Gironins, núm. XXXV, 1991, p. 42-44.

⁴² C. TRASSELLI, *op. cit.*, p. 33.

perícia tècnica demostrada pels trapanesos passà després als pescadors de Benidorm, els quals, amb el temps, es tornarien en els més experts pescadors d'almadraves a Espanya i a la mateixa Sicília, fins al punt que molts capitans d'almadraves espanyoles, sicilianes i nordafricanes procedien d'aquesta mateixa ciutat.⁴³

A causa de la greu crisi econòmica ocasionada per la guerra dels Trenta Anys, la Corona espanyola ven gran part de les seves propietats a Sicília, incloses algunes almadraves. Al 1637 Favignana i Formica foren comprades per Camillo Pallavicino, per la considerable suma de 62.000 unces.⁴⁴ El segle XVII representa el període d'or de les almadraves sicilianes, mentre que el segle següent, amb la guerra dels tres primers decennis, entren en un estat de crisi.⁴⁵ Les anyades incertes es succeeixen fins la gran esterilitat de les almadraves, entre el segle XVIII i el segle XIX.⁴⁶ Entre les hipòtesis exposades, Cancila sosté que el baix nivell dels preus demostraria, no tant una disminució de la producció com una inflexió del preu de la tonyina en front de la competència del bacallà i la anxova dels països freds, els quals s'havien apoderat dels tradicionals mercats de la tonyina a Itàlia.⁴⁷ El mateix va passar a Espanya, segons escriu Bernardo de Ulloa, l'any 1740. Ulloa lamenta la gran importació espanyola de bacallà i afirma que la tonyina podria reemplaçar el bacallà. Diu, a més, contra la teoria de culpabilitat de les almadraves portugueses en relació a la crisi espanyola, que si fos aquest el motiu llavors abans que Conil hauria de pescar Ayamonte, que mai ha pescat.⁴⁸

Al 1757 estem en plena crisi de les almadraves, fins al punt que el duc de Medina Sidonia demana a fray Martín Sarmiento que estudiï l'escassetat de les tonyines. De les 130.000 tonyines que es pescaven antigament, a l'època de Sarmiento es collien 60.000.⁴⁹ Sarmiento analitza totes les causes possibles i arriba a la conclusió que:

---

⁴³ Cfr.: J. F. GUILLEN, *Els camins dels catalanismes en la parla marinera de Castella*, Instituto histórico de marina, Madrid 1971, p. 14-15; C. LLORCA BAUS, y J. NOBERTO, *op. cit.* p. 62-68. Així escrivia Cavanilles a finals del '700: "Como tienen la reputación bien sentada de ser ellos los mas diestros de la costa, tambien son ellos los escogidos para tender las ocho almadrabas que hay desde Tortosa hasta Cartagena" cfr., A. J. CAVANILLES, *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid 1797, [9ª ed. Facsimil, Albatros, Valencia 1987, p. 242.]

⁴⁴ La suma correspon a la compra de tot l'arxipèlag de las illes Egadi. Les clàusules del contracte es troben en V. LA MANTIA, *op. cit.*, p. 18-22.

⁴⁵ O. CANCELILA, *op. cit.*, p.46.

⁴⁶ Tommaso Gargallo, no obstant, considera el mar de Sicília com "abbondantissimo d'ogni sorta di pesci, in cui si ha copiosissimo il corso del de' tonni", afirma que moltes almadraves foren "dismesse per l'impossibilità de' proprietarj ad anticipare le spese", cfr. T. GARGALLO, *Memorie Patrie per lo ristoro di Siracusa*, Reale Stamperia, Napoli 1791, vol. I., p. 182-183.

⁴⁷ O. CANCELILA, *Op cit.*, p. 156.

⁴⁸ B. DE ULLOA, *Restablecimiento de las fabricas y comercio español*, manuscrit del 1740, publicat a A. Bosch, Madrid 1992, p. 156.

⁴⁹ M. SARMIENTO, *op. cit.*, a J. L. LINAJE; J. C. ARBEX, *op. cit.*; i a J. DE SALAS; F. GARCÍA SOLÁ, *op. cit.* Per algunes interessants reflexions sobre el text de Sarmiento, analitzat per su ser un texto científic cfr., L. URTEAGA, *La tierra Esquilada: Las ideas sobre la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*, Serbal/CSIC, 1987, p. 51-71.

*La decadencia, pues, de las almadrabas tiene por causas las mismas que tiene otras decadencias de varios mixtos en España. Dixe atrás, que el modo de Pescar mucho es el peor modo de pescar y de apurar la Pesca. Que culpa tendrá el tiempo de que la Avaricia rompa el saco? A que será recurrir á transmigraciones que no dependen de los Hombres: si la insaciabilidad de los Hombres extermina de raís a los mismos que avían de transmigar?*⁵⁰

Sembla que aquesta culpa està escrita dintre del cor dels homes, que encara segueix pescant d'aquella manera.

Entre les causes exposades també s'ha de senyalar el terratrèmol que l'any 1755 destruï la ciutat de Lisboa i també la de Cadis perquè, encara que no sigui el motiu real, dona compte de les dificultats que existeixen alhora de comprendre la vida d'aquest esplèndid peix.

*Como el atun suele anidar en la profundidad de 100 pies, este terremoto, sise ha de dar credito á algunos sabios observadores de aquella epoca, arrollo desde el Africa Central a la Europa una inmensa cantidad de arena y otras materias que levantaron y revolviéron nuestros fondos, haciendo en su consecuencia variar rumbo a los atunes, en cuyo tiempo se encaminaron con mas abundancia a las costas de Cerdeña, que explotó con ventajas esta industria.*⁵¹

Tretze eren les almadraves que s'explotaven pels volts de 1791. L'any 1804 la Corona rep un informe tècnic de Felipe de Orbegozo sobre les possibilitats econòmiques de les almadraves. Conta, fins a juny d'aquell any, 15 almadraves que produïen pels seus propietaris i arrendataris prop de dos milions de rals, donant treball a dos mil homes.⁵² Durant el dos primers decennis del 1800 les almadraves, superada la crisi, arribaren a ser 44, fins a 1824 en que comença una nova decadència, la qual, segons García Solà, fou deguda a que *...las almadrabas todas, (...) estaban sujetas a monopolio de antiguos dueños de privilegios que conservaban los artefactos de aquella época.*⁵³

Amb el decret reial de 1817, Ferran VII suprimeix els drets nobiliaris sobre les almadraves⁵⁴ i les explotacions passen als matriculats de mar, els quals estaven constituïts en gremis o associacions. Amb els reglaments de 22 d'agost i de 24 de setembre de 1828 les almadraves

⁵⁰ M. SARMIENTO, *op. cit.*, p. 94-96 i p. 160-162.

⁵¹ R. CARLIER y VIVORA, *Memoria sobre la pesca del atún y el arte denominado almadraba*, en Ministerio de Marina – Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca estadístico correspondiente al año 1907*, Imprenta de la Sección de Hidrografía, Madrid 1909, p. 272.

⁵² F. DE ORBEGOZO, *Sobre las posibilidades económicas de las almadrabas del Reyno*, 9-7-1804, A. A. B., Sección Pesca, Asuntos Particulares, llig. 2190, ja mencionat a LLORCA BAUS; J. NOBERTO, *op. cit.*, p. 26, (cfr. Apèndix, document 1).

⁵³ F. GARCÍA SOLÀ, *Op. cit.*, p. 38-39.

dels terços de Llevant i de Ponent passen a ser propietat particular dels gremis abonant a la Marina un ral per cada arrova de peix o la meitat del producte pescat; si no tenien artefactes per efectuar la pesquera, l'arrendaven. Però com que era massa elevat el cost del seu calament, aquell dret passà a mans de particulars, que l'adquirien en pública subhasta al millor postor, pagant un terç a la Marina, a Hisenda i al mateix gremi.⁵⁵

A partir de 1818 s'encetà una polèmica, de la que se'n parlarà més endavant, entorn de l'art de *buche*, per ser perjudicial a la navegació i a la netedat dels mar, i que acabarà amb l'elecció de la lliure empresa l'any 1888.⁵⁶

Al llarg del segle XIX assistim a un important desenvolupament de les almadraves sicilianes de pas i amb la introducció de la conserva de tonyina en oli – introduït a Sicília la primera vegada pels Florio⁵⁷ – les almadraves es converteixen en veritables indústries modernes. A Espanya, mentre les dades oficials parles d'una progressiva decadència - fins al punt que s'encarrega a Cesáreo Fernández un estudi sobre aquesta pesca, conclòs l'any 1866 – veiem també l'augment de peticions per calar noves almadraves.⁵⁸ Això en gran part depèn, probablement, del fet que les dades estadístiques oficial enviades pels arrendataris estiguin rebaixades per pagar menys impostos. D'això ja se'n havia adonat R. Gutiérrez Vela, que no entenia com era possible que, no obstant les almadraves del departament de Cadis, segons les dades oficials, havien perdut 183.596 pessetes ...*los arrendatarios solicitan prórrogas y continúan un negocio tan ruinoso y han pagado al Estado 425.000 pesetas en este mismo quinquenio.*⁵⁹ Sens dubte, tenir dades oficials correctes d'un món tan atàvic com la pesca és encara un problema actual. De totes maneres, encara que les dades reals no fossin tan negatives com les oficial, estem en un període de crisi important.

Extingits els gremis de pescadors per la R. O. de 2 de juny de 1866, les almadraves foren concedides a particulars mitjançant subhasta. El Reglament del 5 d'abril de 1899, a part de petites modificacions, és pràcticament el mateix de 1866.

---

⁵⁴ El decret es troba publicat a L. PARDO, *Apuntes para la historia de la pesca continental española*, Ministerio de Agricultura, Madrid 1950, vol. 2, p. 265-268.

⁵⁵ B. RODRIGUEZ SANTAMARIA, *Op. cit.*, p. 41. cfr. també C. LLORCA BAUS; J. NOBERTO, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁶ Cfr.: Estudio relativo al Reglamento para la pesca con almadraba, del 13 de Marzo de 1907, firmat pel Marquès de Pidal y enviat al Ministro de Marina, guardat a l'Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, signatura 11184, p. 20 (la numeració és meva); C. FERNÁNDEZ Y DURO, *Reseña histórica de la almadraba y de su empleo en las costas de España y reglamento para su régimen*, Madrid 1866, p. 45-49.

⁵⁷ Els Florio compraren les almadraves de Favignana y Formica l'any 1874 per 2 milions 750 mil liras i cediren la propietat el 1929 a la Banca Commerciale Italiana, cfr. G. SCARCELLA, *Favignana la perla delle Egadi*, Europrint, Milano, 1978.

⁵⁸ Segons l'estudi les causes principals són "el crecidísimo precio á que se da la sal á los pescadores y las formalidades fiscales que tienen que cumplir" cfr. C. FERNÁNDEZ, *Op. cit.*, 1868, p. 136-137.

⁵⁹ R. GUTIERREZ VELA, *Op. cit.*, 1885, p. 5-6.

*Se consigna la concesion de almadrabas à los particulares, ò de ensayo en los sitios en que no hayan existido, por cinco años improrrogables, mediante pago de 500 ptas anuales y sin subasta, ò definitivas, por subasta durante diez y seis años, con facultad en los concesionarios de rescindir al finalizar cada cuatro años, y por el precio alcazado en remate publico.*⁶⁰

L'any 1904 tenim un gran desenvolupament d'aquest art de pesca, fins al punt que sobre un total de 46 concessions a tota Espanya, 17 són noves.⁶¹ Són 32 les almadraves senyalades per Santamaria al seu *Diccionario* l'any 1923. En aquella època, amb un terme mig d'un producció d'uns 16 milions de kg. amb un valor de 28 milions de pessetes, les almadraves representen gairebé un 4% dels total de la producció pesquera espanyola i quasi el 7% del valor econòmic d'aquesta producció. Tenen una força de més 500 vaixells tripulats amb 2.780 homes, i considerant també tots els treballadors de terra arriba a donar feina, en el seu període de pesca, a quasi 10.000 persones entre homes i dones. L'almadrava està considerada la cinquena gran pesquera espanyola, després de la sardina, la pesca d'arrossegament, la d'altura, la pesquera canario-africana i les hispanomarroquines.⁶²

Mitjançant el R. D. de 4 de juliol de 1924 s'aprova un altre "Reglamento per la pesca con el arte de almadraba", amb el que cada concessió dura 20 anys, mentre amb el R. D. del 20 de març de 1928 es crea el Consorcio Nacional Almadrabetero per l'explotació de les almadraves sudatlàntiques, quedant les del Mediterrani i les del nord d'Àfrica en mans d'empreses particulars. Per contrarestar l'enorme influència del Consorcio, a la resta d'Espanya es va crear la Compañía Almadrabetera, formada per societats particulars.

A partir dels anys 30 del segle XX, les almadraves sicilianes i de la costa lleuantina de la península ibèrica entren en una lenta però constant recessió, salvant l'efímera recuperació en la immediata post-guerra italiana. Durant els anys 40 les almadraves constitueixen un recurs

---

⁶⁰ DE PIDAL, Marquès, *Estudio relativo al Reglamento para la pesca con almadraba*, del 13 de Marzo de 1907, firmat per ell i enviat al Ministro de Marina, guardat a l'Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, signatura 11184, p. 20 (la numeració és meva);

⁶¹Per tenir una idea del que era una almadrava a principis de segle, he agafat algunes informacions de l'Anuario Estadístico del 1904, però s'ha de considerar que, en general, aquests números es refereixen a l'almadrava del districte de Cadis. L'empleat de l'almadrava es contracta a jornal, amb un sou de 2,75 pts. I al voltant del 2% de la pesca (6.25 ptas per mil tonyines agafades). L'arraez i el segon cobren entre 3 y 6 pts. al dia, més el 5% del peix. El promig de treballadors para cada almadrava és de 100/150 homes. La producció és variable, en un bon any poden agafar 10.000 tonyines, pagades de mitjana a 40 pts., per un total de 400.000 pts., amb un benefici de 200/250.000 pts. Cfr. A. PARDO, *Estadística de la Pesca marítima*, a Ministerio de Marina, *Anuario estadístico de la pesca marítima en España*, Imprenta Alemana, Madrid 1906, (les informacions d'aquest anuari es refereixen al 1904), p. 182-183.

⁶² B. RODRIGUEZ SANTAMARIA, *op. cit.*, p. VI, 41-42.

barat en aquell període d'autarquia. L'última crisi comença als anys 50, fins el tancament l'any 1971 del Consorcio Nacional Almadrabeto.⁶³

Avui queden a Espanya quatre almadraves: Barbate, Conil, Zahara i Tarifa, i només tres a Sicília: Porto Palo di Capo Passero, Bonaiga i Favignana. D'aquestes, però, només es poden considerar econòmicament actives les almadraves espanyoles perquè les sicilianes calen gràcies al finançament públic i quasi es limiten a ser una atracció turística, mentre la de Barbate, per exemple, dona feina a 80 persones i encara continua pescant una mitjana de 4.000 tonyines de 250 kg. cada un. La majoria de les tonyines es venen als japonesos, que adoren les tonyines del Mediterrani. A Barbate han posat una piscina al costat del còp en la que deixen les tonyines vives segon el número que cada dia demanin els japonesos.⁶⁴ Però no obstant això, el paper jugat per aquesta pesquera a tot el Mediterrani respecte a la pesca de tonyina a la resta d'oceans es veritablement exigü, encara que la tonyina del Mediterrani sigui la més apreciada.⁶⁵

Les causes que han determinat el tancament de les instal·lacions són ben conegudes: pol·lució biològica i acústica dels mars, pesca amb fonts lluminoses, i sobretot el fet que aquesta forma de pesca és massa primitiva respecte a les almadraves volants dels japonesos, americans i d'altres països. Això es tradueix en una disminució del producte en front a la pujada dels costos de la mà d'obra. Ja al 1950 un científic comentava que:

El procedimiento de las almadrabas para pescar atunes es primitivo e impropio de estos tiempos modernos que vivimos... Hoy no es ya momento de esperar a que los

---

⁶³ Per veure la menor importància de les almadraves als anys 60's i 70's només cal mirar les estadístiques publicades pel Ministerio de Comercio, tenint sempre present que aquestes estadístiques no representen sempre les dades reals. Aquestes almadraves es troben a les regions sudatlàntiques, sudmediterrànies i de llevant, cap a Catalunya. Encara l'any 1964 queden 10 almadraves a Espanya que donen treball a 822 mariners més 91 treballadors en terra per un valor estimat de 27.376.000 pts. L'any 1967 el número d'almadraves puja a 13, emprant, però, a 620 mariners i 123 treballadors en terra, el seu valor de la pesca l'any 1966 és de 29.008.500 pts. (0,18% del total de la pesca espanyola) i de 41.235.200 pts. (0,21% del total) l'any 1967. Es redueixen a 8 l'any 1968, emprant a 630 mariners i 39 treballadors de terra, amb un valor de la pesca de 21.369.000 pts. (0,10% del total) Des del 68 fins al 72 el percentatge de tones de peix baixa del 0,16% (1.876 Tn.) al 0,03% (427 Tn.) Cfr. Ministerio de Comercio, Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca*, Sucesores de Rivadeneyra, Madrid 1964 p. 243; Ministerio de Comercio, Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca*, Gala Artes Gráficas, Madrid 1967, p. 2-3, 259; Ministerio de Comercio, Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca 1968*, Sucesores de Rivadeneyra, Madrid 1969 p. 12-15,209; Ministerio de Comercio, Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca 1972*, Egraf, Madrid 1973 p. XI;

⁶⁴ Entrevista realitzada al senyor Jaquim Rodríguez Gómez, patró de la testa de l'almadrava de Barbate, Barbate 02/04/2001. Fins al 1944 emprava 187 almadraves, cfr., M. MORALES ALMIÑANA, *Playas de pesca*, Gustavo Gili, Barcelona 1944, p. 45. Per un estudi de la almadrava de Barbate avui cfr., A. BERNABÉ, *Los "ganaderos del mar": la almadrava Barbateña*, "Actas del III Congreso de Antropología", 20-24 de Septiembre de 1999, FAAEE – AGA, Santiago de Compostela 1999.

⁶⁵ Per les dades de l'estat de la pesca de la tonyina al món avui cfr.: A. FONTENEAU, *Atlas des pêcheries thonières tropicales. Captures mondiales et environnement*, Paris 1997; A. FONTENEAU y C. ORSTOM, *Pelagiques hauturiers de Méditerranée: pêche, recherche et gestion de ressources*, a "La pêche maritime", maig – Juny 1995, p. 133-142.

*atunes penetren espontáneamente en la trampa colocada ala puerta de nuestra casa. Hay que ir a buscarles a alta mar, como lo hacen los demás países. Hasta ahora ha sido un procedimiento maravilloso de pesca, caro, pero muy practico. Hoy es preciso seguir el rumbo marcado por las Naciones más adelantadas, sino queremos quedarnos rezagados en la empresa atunera.*⁶⁶

---

⁶⁶ [S. n.] recollit per O. RODRIGUEZ MARTIN, *Consideraciones en torno a la biología del atún e importancia de su pesca*, Madrid 1954, text mecanografiat, conservat l'Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, Signatura 11196, p. 12.

2. Secció de l'almadrava

2.1. Tres formes d'almadraves

Segons la paraula de Sáñez Reguant, la almadrava *es el conjunto de embarcaciones y redes que, colocadas convenientemente al paso del atún sirven para capturar a éste y especies que les acompañen o a las de vida semejante.*⁶⁷

Es pot dir que la almadrava és l'art de pesca per excel·lència, ideat gràcies a la constant observació de la manera de viatjar de les tonyines i de ser inofensiu. Com que durant la mateixa temporada de cada any segueixen la mateixa direcció en tropes nombroses, els pescadors les esperen amb els departaments d'esparg fixats al fons amb àncores.

Tradicionalment, entre els estudiosos espanyols les almadraves es divideixen en tres classes distintes, que representen l'evolució d'aquesta tècnica de pesca al llarg del temps: la de *vista* o *tiro*, la de *monte* o *leva* i la de *buche*.

L'almadrava de *vista* no té un calament o estructura fixa posada al mar. Uns vigies apostats en torres de fusta o sobre els penya-segats veuen l'arribada dels peixos i per senyals avisa les embarcacions disposades de forma estratègica, les quals amb les seves xarxes, sedal o cinta encerclen els peixos. La primera xarxa utilitzada per encerclar els peixos és el sedal; la cinta és la situada a major profunditat per assegurar les tonyines que haguessin escapat al calar el sedal. Una vegada encerclats, dos barques porten els caps terminals de les xarxes a terra i per mitjà de mules o bous van tirant l'art. Quan el peix està a la sorra el treuen amb punxons i ganxos. És la forma més antiga d'almadrava, desapareguda fa molt de temps.

Al final és com si fos una gran xàvega que amb el temps arriba a tenir unes dimensions tan grans per consentir captures excepcionals que en redueix la maniobrabilitat. Amb el temps aquesta almadrava/xàvega es converteix en una almadrava/fixa que evoluciona cap a les instal·lacions fixes amb canyes ja usades al Mediterrani antic.⁶⁸

La almadrava de *monte* o *leva* és un art fix que s'arma en aproximar-se el temps del pas de les tonyines. Consta d'una complexa instal·lació fixa amb pedres, àncores, caps i suros. Quan acaba la temporada del pas de les tonyines les xarxes s'aixequen i s'emmagatzemen.

L'almadrava de *buche* consta d'una part fixa, com la de *monte* o *leva*, i una part solta, calada amb embarcacions per encerclar les tonyines i obligar-les a entrar al *buche*. Aquesta

---

⁶⁷ A. SAÑEZ REGUANT, *Op. cit.*

⁶⁸ R. SARÀ, *Dal mito all'aliscafo-Storie di tonni e di tonnare*, Arti Grafiche Siciliane, Palermo 1998, p. 49-50.

modificació tècnica sembla que va ser inventada pels sicilians i introduïda a Espanya durant el segle XVI. Aquesta representa la forma més complexa d'almadrava i és la que ara s'utilitza a Espanya. És una de les arts menys perjudicials que existeix perquè, com xarxa fixa, les seves malles no estan subjectes a cap tensió i són tan grans que els peixos petits poden escapar sense dificultat. És, per altra banda, la classe d'almadrava més costosa, però també és la que produeix més i fa servir més embarcacions.⁶⁹

Si bé és cert que ara totes les almadraves que queden a Espanya són de *buche*, que té majors avantatges respecte a les altres, no podem oblidar la polèmica que visqué el país entre els partidaris del *buche* i els partidaris de la de *vista* durant la primera meitat del segle XIX.⁷⁰ Per cert, respecte a allò dit sobre la de *buche*, en contra d'aquesta i en favor d'aquella hi ha el que va escriure el Capità de D. José Agustín Lobatón. Segons aquest, l'art de *buche* o àncores ...és perjudicial per la netedat de les costes i a la seguretat de les embarcacions perquè dificulta la navegació i el tràfic i embruta el fons amb pedres, que de forma molt freqüent els armadors no recullen per la dificultat i el cost de l'operació.⁷¹ Aquest problema és particularment greu en *parajes de mucho fondo, mareas y fuertes corrientes, como se advertían desde Cádiz hasta Algeciras*, així que a partir de 1818 a les costes de l'Estret, una

---

⁶⁹ Quasi tots els llibres que parlen d'aquestes tres classes d'almadraves parteixen del llibre de Sáñez Reguant, però una interessant descripció de la de *buche* es troba a DE MIRANDA Y RIVERA, *Op. cit.*, p. 12-21 i una descripció igualment puntillosa de la *vista* i tiro es troba a M. O. NARBONA, *Op. cit.*, p. 150-151

⁷⁰ A l'Arxiu Don Álvaro de Bazán he trobat un document molt particular escrit per Diego Santiesteban, tinent de Navio de l'Armada Nacional, del 23 d'agost de 1842, en el que hi ha una interpretació seva, força versemblant, que explica per què la de *buche* té majors avantatges respecte a la de *vista*

Las almadrabas de Buche fijadas en cualquier punto que el Gobierno se sirva disponer, tiene por contra que las almadrabas de vista por la espalda de ellos, probablemente cogerán muy poco pescado, por que los Buches establecidos à principio de temporada ya subsisten en la mar hasta la conclusión de ella. Pesca de día y de noche; en ellos se encierra muchas clases de peces, como son Bonitos, Albacoras, Pargos, Doradas y otros. Sus mallas son de un tamaño regular, la parte superior de estas res, panda ò colchos están sujetas à un cable que con anclas a un lado y otro la empotran y afirma en un sitio fijo, y la traya, parte inferior de estas redes, está depositada en el Fons con grandes potalas, con sus copos correspondientes para encerrar el pescado. Su cabeza ò ramera de tierra está de firme, avanza mucho a la mar, y el pescado como tengo manifestado haciendo su marcha o muere en sus copos, ò retrocede (...). Estos artes forman la felicidad de la compañía de empresarios que hacen sus costos, y su producto siempre los contemplo mayor que las almadrabas de Vista, por que aunque no sé el numero de los positivos, siempre calando serán de seis u ocho: se ocupan un corto numero de hombre para su manejo, que regularmente vienen de Valencia, embarcaciones serán muy pocas, pues estas no tienen que hacer otra cosa que sacar el pescado encerrado en sus copos.

⁷¹ Cfr.: J. AGUSTIN LOBATON, *Sobre los perjuicios que ocasiona à la limpieza de las [...], a la navegación, y a la pesca en general, el armamento de las almadrabas que se dicen de Buche y Anclas*, 28 de Marzo de 1818, una copia del manuscrit es pot trobar al Museo Naval de Madrid, Signatura 435, fol. 371-389; J. AGUSTIN LOBATON, *Sobre las almadrabas de Buche y Anclas*, 2 de April y 14 de Agosto de 1818, una còpia del manuscrit es troba al Museo Naval de Madrid, Signatura 435, fol. 390-397.

sèrie de R. O. prohibiren el calament d'aquest tipus d'almadraves. Hem d'arribar fins a l'11 de maig de 1888 perquè es declarés lliure la utilització d'aquest art.⁷²

Les almadraves es poden distingir també per ser de pas o de retorn. Són de pas si pesquen les tonyines durant el viatge anual que fan al Mediterrani, des de Ponent fins a Llevant, abans de desovar, quan són més grasses i es presenten en grups més nombrosos i compactes – per això les més importants són les de pas -; i de retorn si pesquen les tonyines durant el seu viatge de retorn, d'Orient a Occident, després d'haver posat el ous. Moltes, canviant sols la posició d'una xarxa pesquen de pas i de retorn.

Donar, doncs, una definició d'almadrava que es pugui adoptar a totes, com ja ens hem adonat, és quelcom força complicat, perquè les variacions entre elles són moltes degut a les exigències de les condicions en que es cala l'art (corrents, vents dominants, naturalesa del fons, etc.) A part d'això tenim la gran confusió terminològica sobre els arts de pesca, els peixos, els vaixells, característica dels localismes molt forts a la marineria catalana, de l'ús que se'n fa de la mateixa veu i del canvi de significat al llarg del temps.

El conjunt de xarxes col·locades verticalment, des de la superfície fins al fons del mar, que conformen l'almadrava està format per quatre grans apartats: *cua de dintre*, la *cua de fora*, el *cos* o *quadre* i el *revol*.

2.2. Les xarxes i els llocs de calament

La *cua de dins* (*rabera de fuera* en castellà i *cura* en sicilià) uneix un escull prop de la costa al *cos*. És un segment de xarxa, la longitud de la qual varia dels pocs centenars de metres de les almadraves més petites als tres quilòmetres de les més grans. Constitueix el primer obstacle que troben les tonyines, que els obliga a remuntar a la superfície fins arribar a l'entrada del *cos*.

El *cos* (*cuerpo* en castellà, i *isula* en sicilià) és un paral·lelèpede, disposat paral·lelament a la línia de la costa i perpendicular a la *cua de dintre* amb les xarxes verticals. D'una llargada d'uns 250 metres, es cala a entre 20 i 40 metres i presenta una obertura anomenada *boca* en forma d'embut, a través de la qual entren les tonyines. El *cos* està dividit en varis compartiments: *buche*, *bordonal*, *cambrà* i *cóp*, partit per vàries portes fetes sempre de xarxes i que regulen la obertura i el tancament. Aquí roman el peix fins que arriba a la *cambrà de la*

---

⁷² Cfr.: *Estudio relativo al Reglamento para la pesca con almadraba*, del 13 de Marzo de 1907, firmat per DE PIDAL, Marquès, i enviat al Ministre de Marina, guardat a l'Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, signatura 11184, p. 20 (la numeració és meva); C. FERNÁNDEZ Y DURO, *Op. cit.*, p. 45-49.

mort o *cóp*, que és la única part de l'almadrava que té un fons de xarxa (sotana) i lloc on es fa la matança.⁷³ Respecte a la tradicional almadrava siciliana, que té més compartiments (prop de set) i portes, per retenir les tonyines que havien entrat a la *isula* a través d'una porta oberta, l'espanyola té un màxim de quatre compartiments, amb una porta d'entrada a l'embut que impedeix la sortida dels peixos. El sistema espanyol es va introduir a Espanya a partir dels anys 60.⁷⁴

La *cua de fora* (*rabera de fuera* en castellà, *cludardu* en sicilià) col·locada a l'extremitat del *cos* a la part oposada a la *cambra de la mort* té la mateixa funció que la *cua de dins*.

El *revol* (*legítima* en castellà i *rivotu* en sicilià) és com una avant-cambra del *quadre*. Composta d'una xarxa vertical en forma de ganxo, serveix per a que les tonyines que estan en front a la *boca* i intenten internar-se al mar, canviïn la direcció i es col·loquin novament davant de la *boca*.

La part fonamental d'aquest art de pesca és l'elecció del lloc on calar, preferentment amb corrents de poca intensitat que no malmetin la gran trampa de xarxa ja que s'hi està calada durant molt de temps. Un fons regular, de poca pendent, sense roques i de fang dur, d'argila o de sorra i amb alguers per ancorar bé la instal·lació; aigua clara perquè abans era determinant veure el banc de pesca des de la llunyania; aigua neta perquè si estigués contaminada la tonyina fugiria, i amb poc trànsit de vaixells per no espantar-la. Per últim, per evitar que l'onatge provocat pel vent pogués trencar les xarxes, aquestes han de ser molt més grans que la profunditat en que es troben calades.⁷⁵

El nombre d'embarcacions varia segons la grandària i el tipus d'almadrava, però ens situem entre un mínim de 5 i un màxim de 15 embarcacions.

Al llarg dels segles el sistema de pesca amb almadrava ha experimentat poques evolucions, quasi totes elles inherents a la substitució dels materials utilitzats en les xarxes i limitades sobretot al segle XX: les cordes, en primer lloc de coco, cànem i espart, foren reemplaçades pel niló i altres fibres sintètiques perquè eren més barates i resistents; els flotadors de suro, que servien per mantenir tota l'estructura flotant, es feren de plàstic; l'esquelet de

---

⁷³ És interessant el fet que a Sicília aquesta part de xarxa s'anomena "suttana". La suttana és aquell vestit que usen les dones per sota la faldilla. Si pensem que buche vol dir "panxa" i que a Sicília, quan no hi ha tonyines, un dels rituals de Favignana – la més gran de les almadraves sicilianes – és fer pixar la més vella de les prostitutes a la cambra de la mort, sembla clar el motiu d'aquest nom. En algunes cialomes sicilianes (cants que fan els almadravers quan pesquen), en efecte, la xarxa és comprada al final de la pesca amb una prostituta, que pot parir molts fills.

⁷⁴ R. SARÁ y GIANBECCHINA, *Tonni e tonnare: una civiltà una cultura*, Libera Università di Trapani, Palermo 1983, p. 35.

⁷⁵ F. LLEAL I GALCERAN, *Factores de localización de las almadrabas: análisis geográfico de la instalación de un arte de pesca tradicional*, en "Dinámica Litoral – interior", vol. I-II, Asociación de Geografía Española, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago 1997, p. 717-724.

l'almadrava, al principi de cànem, fou confeccionat després amb acers enquitranats; tota la instal·lació, abans ancorada al fons amb gruixudes pedres, ara ho eren amb potents cadenes de ferro.

2.3. Fases de pesca

L'almadrava, sigui de *monte* i *leva*, ja sigui el cos de la de *buche*, es queda calada durant tot el temps que dura campanya de pesca, des de voltants de 1 de febrer fins al 30 de juny si és de *pas*; del 20 de juny al 15 d'octubre si és de *retorn*; i des de l'1 de febrer al 15 d'octubre si es de *pas* i *retorn*⁷⁶. El complex edifici de xarxes ocupa la feina dels treballadors al voltant de cent dies a l'any, dels que 40/50 són destinats a la veritable pesca i la resta al muntatge de la enginyosa trampa a començaments de la campanya i el seu relatiu desplaçament a la culminació de la pesquera. El cicle enter de treball es compon de diverses fases. D'aquestes, si la matança és la que es presenta com la més espectacular, la que precedeix presenta les majors dificultats i requereix de grans coneixements del mar, dels peixos, de les corrents i dels vents. En aquests moments les fases es succeeixen de la mateixa manera a totes les almadraves d'Espanya i Sicília, tenint present, però, les diferències tècniques i cronològiques depenent de les distintes localitzacions geogràfiques i del fet de ser de *pas* i/o de *retorn*. En realitat s'ha de considerar que aquesta partició és molt més clara en el estudis sicilians, més que no pas en els estudis espanyols, ja que mentre a Itàlia els estudiosos pateixen de treballs dels almadravers de forma clara, donant nom a cada fase, a Espanya, si bé es pesca de la mateixa manera, al llibres no existeix aquesta partició.

Un cop acabat l'arranjament de les xarxes⁷⁷ s'entra a la primera fase, que consisteix en estendre els cables enquitranats amb els flotadors i les àncores, el que tot plegat constitueix

---

⁷⁶ Reial Decret del 4 de Juliol de 1924, art. 19.

⁷⁷ Per aquest tipus de treball s'empra un període que varia d'any en any. La seva durada depèn de l'estat en que és repescada la xarxa al final de la pesquera. El mateixos pescadors són els encarregats de cosir la xarxa. Una ajuda molt important l'ofereixen també les mullers, que cusen la xarxa de la cambra de la mort, la qual, a diferència d'altres compartiments, presenta una malla molt estreta per sostenir les tonyines durant la matança.

l'esquelet de l'almadrava.⁷⁸ Llavors es col·loquen les xarxes del cos i de les cues a partir del cos.⁷⁹ Les malles es fixen al fons amb grans cadenes de ferro.

Tot seguit s'esdevé la matança, la qual consisteix en matar tots els peixos, no sols les tonyines sinó també melves, bonítols i altres que es troben dins del cóp. Un vaixell molt gran, el *caparraez*, fragata o *testa* s'amarra fermament al cap del cóp mentre un altre es situa al costat paral·lel, sobre la porta (bot, barcopuerta o llagut)⁸⁰. Dos embarcacions més, aquestes més petites, es situen als costats formant amb les altres dos un quadrat. El peixos troben durant el seu camí la *cua de dins*, que els impedeix el pas i que les obliga a entrar a través de la gran boca al cos. Una vegada dintre, les tonyines no saben sortir perquè la boca té una forma semblant a la d'un gran embut. Encara que podria, per la seva força, esquinçar la xarxa, mai ho faria perquè és un peix molt poruc. A més, la forta sensibilitat de la seva boca i la ampliació visual dels seus ulls – que segons els italians “n filu ci pari ‘na travi (un fil sembla una biga)- ho impedeixen.⁸¹ Neden a l'interior de les cambres fins que arriben al cóp, sols o gràcies a alguns artificis dels pescadors. Les tonyines marxen en manades, i llavors cal tan sols que passi una d'elles perquè hi entri la resta. A vegades es llença el *bramejeo*, - un aliment qualsevol - i a vegades, quan falta menjar, una pilota d'espert, o a Sicília una pedra coberta de pell d'ovella, perquè la tonyina és tan voraç que es menjaria qualsevol cosa. Si aquests recursos no tenen èxit, és cala un art anomenat *xavigueta* - probablement per la semblança amb la xàvega però més petita (*javegueta* en italià)-, amb el que es recorre tot el llarg del cos fins a la porta del cóp, una xarxa (*atajo*) col·locada transversalment. Un vegada al cóp i tancada la porta, s'aixeca la xarxa del fons. Els mariners eleven les cordes i eixàrcies que estan lligades a la xarxa del fons, anomenada *sotana* o *sacada*, i les barques paral·leles al *caparraez* s'acosten a aquesta, la qual com hem comentat, hi està fortament amarrada. Presoneres en aquest quadrat d'aigua, de poc espai i estret, les tonyines es tornen “boges” perquè no poden respirar.⁸² Espantades, s'agiten i es colpegen fortament amb la cua entre

---

⁷⁸ Aquesta fase de la pesca a Sicília d'anomena “cruciatu”, y correspon a la posada en mar dels pilars de l'edifici marí. Es tracta de tres cables enquitranats d'acer, dos per la isula (cos) i un per la cura (cua de dins), posats entre ells perpendicularment en forma de creu. Segons antigues veus el cruciatu s'anomena així perquè abans es “cruciava” el 3 de maig, dia de la Santa Creu. Cfr., G. PITRE', *Usi e costumi credenze e pregiudizi del popolo siciliano*, Luigi Pedone Lauriel, Palermo 1889; reedició Forni, Sala Bolognese 1980, vol. III p. 500; G. PITRE', *La famiglia, la casa, la vita del popolo siciliano*, Reber, Palermo 1913; reeditat Forni, Sala Bolognese 1980, p. 374.

⁷⁹ Aquesta fase correspon a la del calatu, perquè és el calament pròpiament dit de la xarxa al mar.

⁸⁰ Es difícil donar els noms precisos de totes les barques de les almadraves perquè aquests varien d'un lloc a l'altre Cfr.: C. BAS, *La pesca en España y Cataluña*, Instituto de Investigaciones Pesqueras, Barcelona 1955, p. 160-161; GARCÍA SOLÁ, *Op. cit.*, p. 12-16; M. O. NARBONA, *op. cit.*, p. 29- 30.

⁸¹ Antic refrany mariner sicilià.

⁸² La tonyina, viatjant a velocitats properes als 60 km/h s'empassa una quantitat tan gran d'aigua que així pot obtenir l'oxigen que li fa falta per la seva subsistència. Un cop el peix queda tancat en aquell reduït espai,

elles, de la manera que moltes, sobretot les més petites, són pescades ja mortes. Els pescadors encarregats de colpejar les tonyines (*acopejadores*⁸³) ho fan amb ajuda de garfis anomenats *berre* a Sicília, i les llencen dins del vaixell.

Acabada la campanya de pesca es desmunta tot l'art, conservant als magatzems el material encara útil.⁸⁴

2.4 Les fàbriques⁸⁵

La tonyina es pot vendre fresca als mercats propers, es pot salar o des de el final del segle XIX posar en oli si l'almadrava té la instal·lació per treballar el peix (*chanca* en sicilià). De la tonyina no es llença res – per això l'anomenen el porc del mar – ja que les restes s'usen per convertir-les en guano i oli.

La indústria salaonera era molt senzilla i gens costosa.

*En las playas proximas à los emplazamientos de las almadrabas, cuando estas alejadas de los poblados se edificaban las primitivas chancas, obras baratas de albañileria que se componian de unas cuantas pilas bajo cubierto y un patio sin cubrir, donde se despedazaba la pesca y en algunos casos se salaba directamente en las pilas que habian de servirle de envase, ejecutando esa operaciòn al abrigo de un toldo ò sencillo tapando de paja. Los gastos de la elaboraciòn del producto, eran bien reducidas y exiguo el capital que tenia que amortixarse à causa de ello, en el periodo de la explotaciòn del pesquero; si en la nueva subasta no continuaba el antiguo arrendatario, este se trasladaba con facilidad à cualquier nuevo pesquero que solicitaba.*⁸⁶

La majoria de les fàbriques espanyoles es troben al sud i poden acollir fins a 500 obrers, com és el cas de Barbate.⁸⁷ No totes les almadraves tenen instal·lacions d'aquest tipus, i moltes només trenen un magatzem on hi guarden les xarxes, àncores, etc., *anomenat real de la almadraba*; la majoria d'almadraves sicilianes tenen aquest tipus d'edifici, però normalment

---

l'impossibilitat de moviments provoca que disminueixi l'obtenció d'oxigen, es torni boig i després mori. Cfr., F. CORTESE, *La tonnara*, a *La tonnara di Pizzo*, Jaca Book, Milano 1991, p. 100.

⁸³ Normalment són en grups de tres.

⁸⁴ Aquesta última part seria el salpatu sicilià: hissar totes les xarxes.

⁸⁵ L'estudi més complet sobre les fàbriques espanyoles és a L. BELLÓN URIARTE, *Op. cit.*

⁸⁶ DE CANANZA R, *Estudio sobre las fabricas españolas*, enviat al Director General de la Marina Mercant el 31 de març de 1906, A.G.A., Fons Agricultura 5.03, signatura 11184, p. 2 (la numeració és meva).

⁸⁷ A l'Arxiu de la Generalitat hi ha dos interessantíssims llibres del Consorcio Nacional Almadabrero, que presenten plànols, mapes, fotografies i inventaris molt detallats de les fàbriques de les almadraves de: Reina Regente, Las Cabezas, Las Cinta, Las torres, La Higuera, Arroyo Hondo, Torre Atalaya, Barbate, Zahara, Lances de Tarifa, cfr. Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, Signatura 11189.

està més desenvolupat i millor estructurat que l'espanyol i que porta el nom de *marfaraggiu*.⁸⁸ Això és així perquè a Sicília la majoria d'almadraves es localitzaven lluny de les ciutats i es construïen llocs per a que hi visquessin els pescadors, mentre a Espanya moltes almadraves es trobaven a tocar els pobles i els pescadors tornaven a dormir a casa seva (Benidorm, Calp, Dénia).⁸⁹ La diferència, però, es remunta sobretot a finals del segle XIX, quan s'estengué la conserva de tonyina en oli gràcies a la tècnica d'esterilització dels aliments ideada per Nicolas Appert. Aquestes fàbriques per la conserva del peix eren molt costoses i obligaven a un gran endeutament. A Espanya aquest

negocio empezó à efectuarse al venir los especialistas Italianos à España y Portugal, estableciendo las primeras fàbricas de conserva en que elaboraron el atún, que contrataron à los dueños de las almadrabas (...) y son los que (...) cada vez van estendiendo su comercio (...) los que compran el producto de las fabricas españolas y los conocedores y dueños de los mercados donde se expende.

El principal problema es troba en les diferents normes jurídiques que hi ha a Itàlia i a Espanya, perquè mentre a Itàlia el dret a exercir la pesquera és perpetu, a Espanya, segons el reglament de 1866, és per un màxim de setze anys, prorrogat a vint anys al 1924. Les fàbriques, llavors

*no estan en las condiciones que debieran, pues no teniendo asegurada la primera materia no pueden emplearse en ellas los capitales necesarios para darles el desarrollo conveniente y la primera materia lleva en si la inestabilidad inherente à que con el sistema estatuido de ser el arriendo de las almadrabas por subastas de 16 años de duraciòn, varian estas de dueños y por lo tanto no pueden tener seguridad los fabricantes, que no posean almadrabas, de que han de tener siempre atunes que trabajar y ademàs, los dueños de estas necesitan amortizar el capital empleado, en los años de duraciòn del arriendo*⁹⁰.

---

⁸⁸ Tambié aquesta paraula sembla procedir de l'àrab. L'origen seria *mafraš*, lloc on es desplega. Cfr. H. BRESCH, *Il vocabolario della pesca in Sicilia*, "Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo", n. 16/17, 1974/75, p. 17-18.

⁸⁹ Aquesta diferència és tan important que a Itàlia, ara que la pesca de la tonyina amb almadrava gairebé ha desaparegut, amb la paraula *tonnara* la gent entén els establiments arquitectònics on es treballa el peix, abans que el conjunt de xarxes per la pesca. El *marfaraggiu* comprèn locals en els que desar les xarxes (*camparia*), altres en els que resguardar les embarcacions durant la temporada hivernal (*Trizzana*), altres en els que penjar les toyines per l'escolament de la sang (*apindituri* o *voscu*), altres dipòsits varis i també un pati intern (*bagghiu*) en el que es disposen les cases dels pescadors, l'església, la casa del propietari de la almadrava i la botiga. Aquest pati es característic de l'arquitectura camperola siciliana i mostra l'estreta relació que existeix entre aquesta forma de pesca estacional i l'agricultura. Per un estudi més aprofundit sobre el *marfaraggiu* sicilià cfr.: F. TERRANOVA, *La città disegnata sul mare*, en V. CONSOLO (ed.), *La pesca del tonno in Sicilia*, Sellerio, Palermo 1987, p. 62.; A. ALIFFI; E. GEMELLI, *Caratteristiche e forme del recupero della borgata di Marzamemi*, a M. LO CURZIO; R. SISI (eds.), *Tonnare e barche tradizionali di Sicilia: I resti di una civiltà del mare*, E.D.A.S., Messina 1991, p. 90; R. LA DUCA, *La tonnara di Scopello*, Grifo, Palermo 1988, p. 84-90.

⁹⁰ DE CANANZA R., *doc. cit.*, p. 3.; sobre aquest tema cfr. també, DE PIDAL, Marquès., *doc. cit.*

A Itàlia, per contra, com que els propietaris eren concessionaris perpetus (tenien l'obligació només de calar una vegada cada cinc anys) no tenen problema a l'hora de construir una fàbrica. Sens dubte molts industrials genovesos, com els Ansaldo, Costa, Rahola o Ruffo, llogaren o compraren almadraves a les costes andaluses, portugueses o tunisianes i establiren indústries per la conserva de tonyina al segle XIX. Després tornaven a Itàlia a vendre el producte ja confeccionat, amb un cost de producció molt inferior respecte al que allà imperava. I això és tan cert que els propietaris de les almadraves sicilianes s'aixecaren en contra i demanaren al govern una cobertura a l'impost d'importació, contra aquesta conserva de tonyina produïda a pobles estrangers, encara que fetes per italians. Fou nomenada una Comissió Reial presidida pel professor Pietro Pavesi per expressar un parer tècnic sobre el tema. Finalment, si bé Pavesi fou contrari a l'augment de l'impost, aquest fou augmentat.⁹¹

2.5. Altres formes de pesca de la tonyina

La tonyina no es pesca tan sols amb almadrava, sinó també amb altres arts més petites i econòmiques. Faré una llista només de les més conegudes al Mediterrani. Gran part d'aquestes arts ja no s'utilitzen. Ara al món la tonyina es pesca amb embarcacions molt sofisticades i tecnologies que utilitzen el radar per localitzar els peixos i xarxes d'encerclament.

L'almadravilla de fons i flotant era usada a les illes Balears i la costa de Llevant. Feia 300 metres de llargada per 20 d'altura i portava suros a la relinga superior i ploms a la inferior. Uns dels extrems quedava a terra, fix a una pedra, i es calaven $\frac{3}{4}$ part de la seva longitud perpendicular a la costa i la part restant formant un *bichero*.

L'almadravilla de superfície és una xarxa rectangular de 550 metres de llarg, que es cala lluny de la costa, durant la nit, amb un extrem fix a una embarcació. Porta suros a la relinga superiors i ploms a la inferior.

L'art de Port Reig, característic de Port de la Selva, era una espècie de xàvega de 150/200 metres que es calava a l'interior del port i es deixava immòbil fins que hi entrava força peix. Llavors s'estirava l'art i es tancaven les tonyines a l'interior de la badia.

---

⁹¹ P. PAVESI, *Relazione alla Commissione Reale per le tonnare*, a MINISTERO DI AGRICOLTURA, INDUSTRIA E COMMERCIO, *Atti della Commissione Reale per le tonnare*, Eredi Botta, Roma 1889.

L'art gros o art comunal, practicada sempre a Port de la Selva, era semblant a l'almadrava de vista. Desapareix a finals del segle XIX. La característica més important d'aquest art és que sembla ser l'únic art comunal per la pesca de la tonyina de tot el Mediterrani.⁹²

Art de les tonyines era un art d'arrossegament i tir que s'utilitzava a la costa de Roses.

La canya s'utilitzava a Tarifa en l'època en que no hi havia almadraves. Un fil d'acer amb un ham al seu extrem i a l'altre una canya de cànem.

El *curricà* porta un ham cobert de palla de blat de moro lligat a un filferro. Uns 4 d'aquests curricans estan lligats a una llarga branca de castanyer que porten les embarcacions a vapor o a vela.

Tonaire, formada per una xarxa de 100 metres de llarg i 5/6 d'alt, composta de sis peces de xarxa que es cala al fer-se fosc lligada a una boia i per l'altra extrem a la barca que cala. Amb aquest art s'intenta tallar el camí al banc de tonyines.

Tonaria o tunayra és un art de pesca de forma rectangular que queda calat tota la nit, aixecant-se de matinada.

Tuñinera, també anomenada almadrava, es cala al fons amb la forma d'un cargol.

2.6. Biologia de la tonyina i la seva migració

La tonyina és una espècie pelàgica, és a dir, que viu sempre allunyades del fons. Referint-nos a la talla, és el més gran de la família dels escòmbrids, de la que són membres també altres espècies que també es pesquen a l'almadrava: *bonítol*, *melva*, *verat*, *patudo*, *tasarte*, *bacoreta*, etc. Viu fins a un màxim de 12 a 14 anys i arriba a pesar fins a 700 quilograms a l'oceà Atlàntic, mentre al Mediterrani no passa dels 500 o 600 quilograms. El seu nom varia segons el lloc i segons els pesos i els mides. Confiant en una llista del biòleg D. Olegario Rodríguez Martín citem els següents:

---

⁹² La importància d'aquest art de pesca rau en el fet que la seva organització comunitària s'oposa a la de tipus capitalista de l'almadrava. És semblant a una almadrava de vista i tiro, però en la que treballa tot el poble i tot el poble participa dels seus beneficis. Sembla que l'última vegada que fou utilitzada es remunta al 1882. Cfr. Y. BARBAZA, *Le paysage humain de la Costa Brava*, A. Colin, Paris 1966, (traducció al català *El paisatge humà de la Costa Brava*, vol. I, Edicions 62, Barcelona 1988, p. 407-410). Els pescadors catalans sempre han organitzat la pesca de forma democràtica. En el privilegi del Infant D. Enric d'Aragó a la vil·la de Roses de l'any 1484, en el que s'ordena als de la Selva i Llançà i altres a admetre a aquests en la pesca a Tavallera concedint a canvi la possibilitat d'anar a pescar al Golf de Roses, es llegeix que com que són tots germans i vassalls "els mars sian comuns a tots com es de rahó y justicia", cfr. RAHOLA Y TREMOLS Frederic, *Algunas noticias acerca de las Antiguas Comunidades de Pescadores en el Cabo de Creus*, Memòria llegida a la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el dia 13 de Juny de 1903, Impremta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona 1904, p. 464.

Cachorreta, exemplar d'uns 6 quilos
Albacora, exemplar d'uns 12 quilos
Atuarros, exemplar d'uns 50 quilos
Atun, Arroaz, exemplar d'uns 100 quilos en endavant
Atunete, exemplar d'uns 6 quilos a Ceuta
Cimarron, exemplar adult a Santander
Tonynaa, exemplar adult a València, Catalunya, Mahó⁹³.

Segons la seva distribució geogràfica, podem incloure'l en el grup de peixos propis d'aigües temperades, així que els seus límits d'expansió estan marcats tant pel Nord com pel Sud per les isoterms. Viu a l'Oceà Atlàntic, Pacífic i al Mediterrani. La tonyina del Pacífic és la més petita, doncs rarament sobrepassa els 125 quilograms. És un peix voraç que menja de tot, si bé té unes espècies preferents: sardines, anxoves, calamars, verats i una espècie de cranc anomenat *pateixo*.

És difícil conèixer les seves costums per ser una espècie migratòria, però sense ànim de ser exhaustius hem de donar alguna informació per entendre per què les almadraves estan dividides en d'anada i de retorn.

Les costums migratòries de les tonyines, si bé van ser estudiades ja pels grecs, no estan encara clares. Hi ha dos teories principals: la migratòria i la autòctona. La primera es remunta a Aristòtil, i diu que les tonyines, després de vagabundejar des d'agost fins a març buscant menjar, deixen al maig els seus moviments individuals i s'agreguen en grups tancats formats per individus del mateixa mida i afluïxen al Mediterrani per l'Estret de Gibraltar: és la migració *d'anada* o *genètica*. La motivació que les empeny seria de naturalesa hormonal. A causa del seu cicle de reproducció els seus òrgans de reproducció arriben a estar tan inflats que comprimeixen el seu estómac i suspenen la seva nutrició fins a la reproducció; necessiten aigües temperades al voltant dels 17-20° C i una salinitat superior al 37 per mil.⁹⁴ Les femelles disseminen llavors els ous per la superfície del mar i els mascles els fecunden amb el seu esperma. Acabada la funció reproductora, comença la migració de tornada: la tonyina recorre de nou el camí però en sentit invers, i torna a l'Atlàntic per satisfer la seva renascuda voracitat.

---

⁹³ O. RODRIGUEZ MARTIN, *Consideraciones en torno a la biología del atún e importancia de su pesca*, Madrid 1954, text mecanografiat, conservat a l'Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, Signatura 11196, p. 1. En general, les divisions principals són (en castellà): *atún*, més de 60 kg; *atuarro*, entre 30 i 60; *albacora*, menys de 30 kg, cfr. A. DE MIRANDAY RIVERA, *Notas de estadística de Pesca en la Costa Andaluza*, en "Boletín de Pesca", Direcció General de Navegació y Pesca Marítima del Ministerio de Marina, núm. 57, any VI, Maig 1921, Madrid, p. 126.

L'altra teoria, l'autòctona o vertical, sosté que les tonyines viuen a l'hivern a les profunditats del Mediterrani, per pujar a la primavera a la superfície prop de les costes per la reproducció, amb la seva migració d'anada i tornada.⁹⁵

Pot ser que les dos teories es trobin en el fet que les tonyines joves visquin constantment al Mediterrani, dins dels grans golfs – a Itàlia, per exemple, se'ls anomena precisament *golfitani*⁹⁶ - i a partir dels tres anys participen de la migració per la reproducció. Probablement, doncs, existeixin tonyines autòctones almenys en algun període de la seva vida i després siguin tonyines de migració. Durant el període que precedeix a la reproducció la tonyina és anomenada *d'anada* o *pas* i és pescada a l'almadrava de *dret* en els mesos que van d'abril a juny, segons siguin les condicions climàtiques. Després de la reproducció és de *revés* o tornada i de juliol a setembre és pescat, per suposat, a l'almadrava del revés. La tonyina del dret és molt millor que la del revés, perquè és més grassa i té més sang, mentre la de retorn és molt més prima. Per això la de revés necessita ser preparada amb oli molt bo, mentre que per l'altra no cal.

Aquesta forma de pesca, més que qualsevol altra, depèn de circumstàncies tan imprevisibles que impedeix deduir, també aproximadament de les dades d'un any com seran els successius.

*La entrada de atún no depende solo de la cantidad de ellos (factor variabilísimo) sino también de las circunstancias meteorológicas de mar y viento, que aclarando o enturbiando las aguas favorecen o dificultan la entrada de ello. Y hasta puede depender en ocasiones la cantidad de atunes entrados en una almadraba, del sitio en que se coloquen los espadartes (perseguidores del atún) que al ahuyentarlo les obliguen a entrar o a desviarse del arte.*⁹⁷

---

⁹⁴ G. RACHELI, *Egadi, mare e vita*, Mursia, Milano 1986, p. 152.

⁹⁵ De Buen condemna les dos teories, la primera perquè "*la investigación a la par en lugares estratégicos, deja ver lo deficiente de la antigua teoría de la emigración*", i la migració vertical perquè, com diu Roule, no hi ha suficient aliment per un peix voraç com la tonyina en els abismes del Mediterrani, encara que no proposa una altra teoria. Cfr. F. DE BUEN, *La pesca marítima en España en 1920: Costa Sud-atlántica y Canarias*, "Boletín de Pesca", Dirección General de Navegación y pesca marítima del Ministerio de Marina, año 1923, p. 42-43. Sobre les diferents formes de migració dels animals marins i la tonyina cfr. F. LOZANO CABO, *Oceanografía, Biología Marina y Pesca*, Paraninfo, Madrid 1983, vol. I, p. 326-333, vol. II, p. 305-310.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 132.

⁹⁷ *Almadraba, necesidad de su estadística hecha de un modo continuo*; document anònim, enviat el 27 de maig de 1919 al Director General de Comercio Industria y Trabajo, custodiat a l'Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, Signatura 11182.

SEGONA PART. *Indagació històrico-arxivística sobre Canyelles Majors*

3. Breu història de l'almadrava catalana

La pesca de la tonyina a Catalunya mai ha gaudit d'un estudi complert i aprofundit sobre el tema. D'aquí prové la dificultat de trobar documentació i de realitzar qualsevol tipus d'estudi sistemàtic, a més de que la importància de les almadraves catalanes no és pot comparar amb les d'Andalusia.⁹⁸ Això depèn d'una qüestió natural com és que no hi ha la mateixa quantitat de pas de tonyina que pel sudatlàntic, a més de que la tonyina que passa per les costes catalanes és en la seva majoria tonyina de retorn, més prima perquè ha acabat la reproducció; també es deu a una qüestió tècnica-administrativa, ja que mentre al segle XVIII es forma la gran marina catalana de tipus capitalista, amb una gran difusió de la pesca d'arrossegament, les almadraves continuen sota un règim de tipus feudal, de concessió reial.⁹⁹

Per fer un veloç vol per la història de la almadrava catalana he utilitzat en gran mesura llibres, més que no pas fonts arxivístiques perquè això necessitaria d'un estudi a part que cauria fora de l'abast d'aquest llibre, el qual centra la màxima intenció en estudiar de manera aprofundida l'almadrava de Canyelles Majors de Roses.

Les notícies sobre el món antic i l'edat mitjana són molt rares. Se sap que a Roses hi havia una factoria per la conserva de la tonyina i potser per la preparació del garum durant el període que va de la fi de l'Imperi Romà fins a la dominació dels visigots.¹⁰⁰

A l'Edat Mitjana l'Església juga un paper molt important en la pesca. L'any 976 el compte Gaufred d'Empúries dóna al monestir de Santa Maria de Roses els territoris compresos entre la desembocadura de la Muga i el Cap de Creus. El monestir atorgava la concessió de les

---

⁹⁸En general ha estat tot el sector de la pesca, tant a Espanya com a Itàlia, el que freqüentment ha estat oblidat pels estudiosos de cada disciplina, i en particular per la Història econòmica. Cfr., R. FERNÁNDEZ DIAZ y C. MARTINEZ SHAW, *La pesca en la España del siglo XVIII: una aproximación cuantitativa (1758-1765)*, "Revista de Historia Económica", any II, núm. 3, 1984, p.183-201. Per Espanya i sobretot per Catalunya tenim alguns estudis de caràcter més o menys general sobre les activitats pesqueres, cfr.: J. NAVAZ Y SANZ, *Pesca Marítima: artes de pesca, embarcaciones, pesquerías, industrias*, Instituto Social de la Marina, 1945; E. ROIG, *La pesca a Catalunya*, Barcino, Barcelona 1927; L. MAS Y GIL, *La pesca en Alicante*, Caja de Ahorros de Alicante, Alicante 1979; J. NADAL I FORTIÀ, *Ginys i ormeigs de Pesca d'abans i d'ara, professionals i esportius*, Associació Gironina d'Amics de la Mar, núm. 1, Girona 1992; A. PLUJÀ I CANALS, *Diccionari Toponímic, Etimològic i Geogràfic*, 1996;

⁹⁹ Cfr.: C. MARTINEZ SHAW, *La pesca en la Cataluña del siglo XVIII: una panorámica*. "Pedraldes. Revista d'Historia Moderna", 1988, v. I, núm. 8, p. 336; R. FERNÁNDEZ DIAZ y C. MARTINEZ SHAW, *Els sistemes de pesca*, "L'Avenç", 1980, núm. 33, p. 47. Per conèixer la situació actual de la pesca a Catalunya: *La pesca en el siglo XXI: Propuestas para una gestión pesquera racional en Cataluña*, Ceprom Forlem, 1996

pesqueres, essent llavors propietari de l'almadrava, la instal·lació de la qual era molt costosa.¹⁰¹

Pere Gil ens informa que en el 1595-96 a la Costa Brava es trobaven, a “alguns punts de la costa”, pesqueres de tonyina sense especificar, a on no consta ni el tipus d'almadrava, la qual probablement era de *vista i tiro*; sens dubte, aquesta costa, amb les nombroses badies i cales, es prestava a la pesca de la tonyina. La propietat continuava estant en mans dels monestirs.¹⁰²

Segons consta a l'Arxiu de Protocols de Barcelona, l'any 1673 s'instal·là una almadrava prop de Tossa, a favor de Martin Tarasco i Jeronimo Ferrero, amb una compensació de 25 tonyines pescades i 10 lliures en moneda barcelona.¹⁰³ Com que el cost de l'empresa era molt elevat, aquesta estava dividida en 24 parts, on cada una d'elles havia de dipositar 30 doblons d'or. Aquesta és una característica que es dona tant a Espanya com a Sicília, ja que si es parteix el capital entre diverses persones es minimitzen els riscos en una empresa tan inconsistent com és la almadrava. Aquell mateix any Gaspar Solà calava una almadrava a Santa Cristina.¹⁰⁴

Gràcies a una inscripció a l'arquitràu de l'església de Sant Francesc a Cala Bona (Blanes), sabem de l'existència d'una almadrava homònima l'any 1681, data en que els senyors d'aquesta erigiren una capella pel culte a Sant Francesc Xavier de la Companyia de Jesús com a patró de l'almadrava. Una interessant història d'aquesta instal·lació, que mostra el fort vincle que sempre ha existit entre pesca i Església, succeí nou anys tard quan, mentre el pare Fèlix de Premià estava al convent de Blanes, l'almadrava va fer una bona pesca i el seu patró Angeló va fer un donatiu al Santíssim Sacrament. Els amos, per garrepes, prohibiren nous donatius i el Pare Guardià no pregar més a Déu per encomanar l'almadrava. Des de llavors fins a primers de setembre no passaren més tonyines, fins que els propietaris tornaren a fer nous donatius.¹⁰⁵ Aquesta almadrava amb el temps continuà tenint problemes amb els pescadors de Lloret i Blanes, problemes que es resolgueren legalment l'any 1728 a favor de l'almadrava, si bé aquesta no fou respectada pels pescadors.¹⁰⁶

Joan Salvador i Riera, en la resposta a les preguntes de la Acadèmia Reial de Ciències de Paris sobre l'estat de la pesca a Catalunya, ens confirma l'existència de 4 almadraves: Coll de Balaguer o Cap de Terme (Tortosa), Torredembarra (Tarragona) Mataró i Calabona (Blanes),

---

¹⁰⁰ *L'alimentació Mediterrània*, Proa, Barcelona, 1996, p. 62.

¹⁰¹ J. PELLA I FORGAS, *Historia del Ampurdán*, 1883, notícia extreta de *El port de Roses*, Direcció General de Ports i Costes, DL 1991, p. 24.

¹⁰² Notícia recollida a Y. BARBAZA. *Op. cit.*, p. 281

¹⁰³ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Matias Marsal, lligall 4, manual any 1673, f. 755v. Es troba publicat a J.M. MADURELL I MARIMON, *Op. cit.*, 45-55.

¹⁰⁴ J. SALA; J. DOMÈNECH, *La pesca*, Girona, Diputació de Girona i Caixa de Girona, 1994, p. 58.

¹⁰⁵ J. MAURI SERRA, *Historia del Convento de Blanes*, 1958, p. 96-97.

¹⁰⁶ J. SALA; J. DOMÈNECH, *op. cit.*, p. 59.

i que a la data del manuscrit (1722) només quedava la de Blanes. Les almadraves es presenten com una empresa amb una organització molt complexa, amb una tripulació de 60 treballadors i un capital que pertany a alguns particulars i dividit en 24 quilats.¹⁰⁷

Gràcies a Sáñez sabem que l'any 1788 l'almadrava de Roses, entre els caps de Creus i Begur, fou explotada pel doctor Masdevall, metge de la cambra de Carles III “con calidad de ser perpetua y hereditaria, como feudo alodial libre de todo censo”, i també la de l'Hospitalet de l'Infant, des del Coll de Balaguer fins a la Torre de Cap Roig, cedida al compte de Lalaing l'any següent, en atenció als seus mèrits i serveis, amb facultat perpètua i hereditària.¹⁰⁸ En el contracte es posa:

Primero: que haga constar al Ministro de Tortosa el paraje que elige para calar la Almadraba, desde Fuente de Coll de Balaguer, hasta torre del Cap Roig, entre de Puerto de Fangel, à fin de que este Ministro [...] de que no haya alteracion en ningun tiempo por voluntariedad de los poseedores:

Segundo: que dicha perpetuidad de la gracia, se entienda mientras no haya por parte de éstos interrupción en calar la Almadraba, pues si se verificase pasar dos años sin haciendo, despues que esté establecida, quiero que se entienda haber, en tal caso, cesado este privilegio;

Tercero: que nadie podrá poner Almadraba en diez millas costas arriba, y otra diez costa abajo, de la del referido Conde;

Cuarto: esta solo ha de poder servirse para la marineria matriculada para mis Reales Bateles (...) de ningun modo con gente que no lo esté (...) y estos solo pueden emplearse en falta de aquellos para tirar de los cabos desde tierra sin llegar à entrar en las barcas¹⁰⁹.

Segons l'informe tècnic sobre les possibilitats econòmiques de les almadraves, encarregat per la Corona a Felipe de Orbegozo a juny de 1804, les almadraves catalanes són les mateixes de les que parlava Sáñez Reguant. La de l'Hospitalet, a l'informe anomenada almadrava del Cap de Creus, que pertany al Comte de Lalaing,

para reparacion de utiles, jornales, y demàs, durante el tiempo en que permanece calada gasta de 100.000 à 120.000 R. V.: en el expresado Cabo de Creus, en el Hospitalet, y cabo de Salon, donde antes de ahora se calò varias veces, ha producido siempre grandes perdidas para su propietario, por no corresponder lo que ha pescado a los gastos.

¹⁰⁷ J. LLEONART; J. M. CAMARASA, *Op. cit.*, p. 109-111.

¹⁰⁸ A. SAÑEZ REGUART, *Op. cit.*, p. 44.

¹⁰⁹ Condiciones de calo de l'Hospitalet de l'Infant, Madrid 1790, a l'arxiu del Museo Naval de Madrid, ms. 836, concedint autorització per calar una almadrava, 1790, 7º dcto.

L'any en que escriu Orbegozo es trobava instal·lada a la Selva de Mar, però aquell any també amb “resultats infructuosos”. La de Roses pertany sempre als hereus de Joseph Masdevall.¹¹⁰

A part d'això, les informacions sobre les almadraves catalanes pel segle XIX molt probablement encara es troben guardades a l'arxiu Don Álvaro de Bazán, a Viso del Marqués, esperant a que algú de bona voluntat els estudiï. Per això, confiant només en els llibres ja publicats hem d'arribar de cop a l'any 1870. Hi ha una al·lusió sense gaire valor històric d'Yvette Barbaza sobre l'almadrava de Roses, les qual, remetent-se al Diario de Madoz, diu que “no sembla que doni gaire benefici” (1849), mentre que de manera oposada a Madoz, Martínez Quintanilla la considera “excel·lent”¹¹¹

Per l'anuari de pesca de 1868 sabem de l'existència de tres almadraves catalanes a l'any 1866. La de Cap Roig, que fou concedida per R. O. A José María Albanés, de Tarragona, la qual es trobava en fase de proves; la de San Joan de Vilassar (Mataró), concedida a Bonaventura Alsina; i la de Canyelles Majors, concedida a D. Fernando Arola, si bé només les dos últimes foren finalment calades. Donaven feina respectivament a 28 i 30 homes – eren, doncs, almadraves d'una grandària mitjana – i segons les dades estadístiques de 1867, les quals sens dubte no són correctes, es situaven entre les que més peix pescaven del Llevant espanyol, sobretot la de Vilassar (4.117 arroves consumides en fresc a la localitat).¹¹² L'any següent fou concedida una llicència, de nova creació i per cinc anys, per calar una almadrava de *monte i leva* destinada al retorn, la de l'Home, concedida a D. José Porret Domingo. La de Vilassar va passar a D. Joan Just; la de Cap Roig, no obstant els resultats poc favorables, obtingué una pròrroga per continuar l'assaig fins al juny de 1870; mentre, la de Canyelles Majors no va tenir postors a la subhasta.¹¹³

Durant el decenni 1870-1880 tenim notícia de 8 almadraves catalanes: Altafulla (Tarragona) – nascuda al 1871, però que al no obtenir els resultats esperats fou anul·lada l'any 1874 -, Cap Roig (Tarragona) – arrendada a V. Miguel Vila fins l'any 1876 i a la seva dona María Carmen Ramón fins al 1878, un cop mort els seu marit -, Canyelles Majors, Cap de Terme o l'Hospitalet, L'Home (Roses) – que tenia seriosos problemes amb els pescadors de la localitat -, Punta o Torre de la Merla (Tortora) – arrendada a D. Antoni Sedó i Pàmies com assaig,

---

¹¹⁰ F. DE ORBEGOZO, *Sobre las posibilidades económicas de las almadrabas del Reyno*, 9-7-1804, A. A. B., Secció Pesca, Asuntos Particulares, llig. 2190, (cfr. Apèndix, Document 1).

¹¹¹ Y. BARBAZA, *op. cit.*, p. 406-407

¹¹² En realitat les 4.117 arroves de Vilassar són poca cosa respecte a les 30.926 de Benidorm, però per quantitat de peix és la tercera almadrava entre les 13 que calen aquell any. C. FERNÁNDEZ, *Op. cit.*, 1868, p. 163-164.

¹¹³ C. FERNÁNDEZ, *Anuario de la Comisión permanente de pesca para 1869, año II.*, Tip. Estrada, Madrid 1869, p. 66-69.

entre la Torre de la Merla i la de l'Àliga, per cinc anys a partir de desembre de 1876 per 50 escuts anuals – Punta Plana, i finalment la de Vilassar, calada per Joan Just i al que li fou desestimada una instància per a que li fos dispensat el pagament de l'arrendament en atenció a l'epidèmia que afligia a la població d'aquella costa.¹¹⁴ Entre 1879 i 1884 calen només tres almadraves: Cap Roig – amb pròrrogues fins 1886 -, Canyelles Majors – amb pròrroga fins 1885 – i Sant Joan de Vilassar, la qual no havent-se cobert el tipus de 125 pessetes a la subhasta, fou anul·lada l'any 1883.¹¹⁵

A finals del decenni queden només 4 almadraves a Catalunya, en front de les 40 espanyoles: Cap Roig, de *monte i leva*, pas i retorn, arrendada per 681 pessetes a Carme Ramon; Canyelles Majors; Cap de Terme o l'Hospital, arrendada per 1.505 pessetes; i la de Sant Joan de Vilassar, arrendada a Pere Rodríguez Paris. Per adonar-se de la importància d'aquestes no més cal fixar-se en que la mitjana dels arrendaments de totes les almadraves espanyoles era de 6.200 pessetes, i que la més cara, la de Aguas a Ceuta, ho era per 30.000 pessetes.

Gràcies als Anuaris Estadístics de la Pesca Marítima d'Espanya publicats pel Ministeri de Marina podem seguir, si bé de forma “oficial”, la vida d'aquestes empreses durant gairebé deu anys.

Com ja hem dit, l'any 1904 hi ha un gran desenvolupament d'aquest art de pesca, fins al punt que per a un total de 46 concessions a tota Espanya 17 són noves, si bé el paper de Catalunya en aquest sentit és, com sempre, de menor importància. Aquí només hi ha tres almadraves: la de la Verge del Carme (La Selva), arrendada al Marqués de Camps; la de Canyelles Majors (Roses), arrendada a Josep Coberta i Oliveres; i la de Cap de Terme (Tortosa), arrendada a Jaume Pansach. Totes tres són de pas i retorn.¹¹⁶

Des de 1907 fins a 1914, a Catalunya s'alternen sempre tres almadraves:¹¹⁷

- Cap de Terme (Tortosa) de pas i de retorn, calada de *monte i leva* a la latitud N de 40°58'0" i longitud E de 1°0'40", arrendada a Jaume Pansach per 1.156 pessetes des del 31/12/1903 fins al 31/12/1919, amb un valor de 10.000 pessetes, 6 embarcacions de 3.000 pessetes i 24 almadravers. La mitjana de peix pescat per l'almadrava en aquest període, segons les dades oficials – molt inferiors a la realitat –, és de 31.540 kg., amb un valor de

---

¹¹⁴ Per aquestes informacions cfr.: J. DE SALAS; F. GARCIA SOLÁ, *Op. cit.* : GARCÍA SOLÁ, *Op. cit.*, 1880.

¹¹⁵ R. GUTIERREZ VELA, *Op. cit.*

¹¹⁶ D'aquestes, la més cara és la de Roses, arrendada per 16.057,65 pts., enfront de les 1.156 pts. de Cap de Terme y les 500 pts. de la Virgen del Carmen. Després de la de Azohia (Mazarrón, 17.002 pts.) per tot el departament de Cartagena la de Roses és la més cara, encara que sigui poc enfront a les 141.212 pts. que val la de Torre Gorda de Cadis, o les 77.777 pts. de Salmedina a Sanlúcar de Barrameda. Cfr. Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca marítima, *Anuario estadístico de la pesca marítima en España*, Imprenta Alemana, Madrid 1906, (les informacions d'aquest anuari es refereixen a l'any 1904), p. XXVIII-XXXIX.

18.050 pessetes. A partir de 1912 aquesta almadrava disminueix el seu nombre d'embarcacions a 5 de 2.500 pessetes, augmenta els treballadors a 27 i redobla el seu valor en gairebé 20.000 pessetes.

- Canyelles Majors (Roses) de pas i de retorn, calada de *buche* a la latitud N de 42°13'52" i longitud E de 3°12'16" a 35 metres, arrendada a Josep Coberta Oliveres des del 6/10/1903 al 6/10/1919 per 16.057,60 pessetes, amb un valor de 50.000, 8 embarcacions de 14.000 pessetes i 26 treballadors. Allò estrany d'aquesta empresa, a diferència de les altres, és que mai envià al Ministeri les dades amb la quantitat de peix.
- Nostra Senyora de la Mercè (Mataró) calada des de 1910 fins a 1913, de *buche* a latitud N de 41°29'15" i longitud E de 2°23'10", arrendada a Frederic Carbó des de el 31/12/1909 fins al 31/12/1959 para 5.000 pessetes.

He comparat algunes dades de 1909, gràcies a que existeixen alguns termes que permeten una comparació per tota Espanya. Així, el total del cànon anual que pagaven aquestes empreses a l'Estat era de 1.439.160 pessetes. La més cara, la de la Reina Regente (Ayamonte) pagava un cànon de 250.728 pessetes anuals, mentre que la més barata, la de la Higuera (Huelva) pagava 310 pessetes anuals. En total hi havia 35 almadraves a tot el país, 24 de *buche*, 8 de *monte i leva* i 3 no especificades; 25 de pas i retorn, 5 només de pas, 1 només de retorn i 4 no especificades. Entre les almadraves de la zona de Cadis hi havia 13 més cares que la de Roses, 7 més barates i dos no especificades; mentre que a la zona de Cartagena només 2 eren més cares que la de Roses: Calabardina de Cope (Aguilas) i Azohia (Mazarrón), 8 eren més barates i 2 no especificades.¹¹⁸

Encara l'any 1920 queden tres almadraves a Catalunya: Cap de Terme, Vilassar de Mar i Roses. Totes tres eren de *buche*, de pas i de retorn i totes tres també d'escàs rendiment. Tenien un valor de 101.500 pessetes, el que corresponia a un 1% de la xifra total d'arts i instruments de pesca de Catalunya. El producte total foren 3.567 tonyines, que representaven 110.560 kg. amb un valor de 291.440 pessetes.¹¹⁹

L'última almadrava que es cala és la de Cap de Terme, la qual l'any 1947 encara pescà 150 tones de peix i que encara l'any 1955 seguia pescant.¹²⁰

---

¹¹⁷ Aquestes dades es troben als anuaris editats pel Ministerio de Marina els anys 1907/08/09/10/11/12/13/14,

¹¹⁸ Ministerio de Marina., *Op. cit.*, 909, estado D.

¹¹⁹ J. M. LLEÓ, *La pesca marítima en España en 1920. Costas de Cataluña*, en "Boletín de Pesca", Dirección Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca marítima, núms. des del 81 fins al 85, any VIII, 1923, p. 174-175.

¹²⁰ Per una descripció interessant i força complerta de l'almadrava de Cap del Terme cfr.: C. BAS, E. MORALES, M. RUBIÓ, *Op. cit.*, p. 158-162; C. BAS; R. CAMPRUBÍ, *La pesca a Catalunya*, Destino, Barcelona 1980, p. 170-174.

4. Història de l'almadrava de Canyelles Majors

4.1. Les fonts

Per l'estudi de Canyelles Majors he utilitzat com a font primària documentació de l'arxiu Don Álvaro de Bazan (A.A.B.), situat a Viso del Marqués, i del Archivo General de la Administración (A.G.A.). En l'intent d'integrar aquesta amb altres informacions útils per reconstruir aquesta història, he utilitzat també l'Arxiu Municipal de Roses (A.M.R.) i l'arxiu del Museo Naval de Madrid. Vaig estar també a l'Arxiu del Regne de València i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona, però en ells es troben molt pocs documents sobre les almadraves, encara que alguns són molt important – com el privilegi que la Corona atorga a Jeronimo Salvador, del que hem parlat -, i en el que no he trobat res sobre l'objecte del meu estudi. Finalment he revisat també l'Arxiu Històric de Girona (A.H.G.) i l'Arxiu de la Catedral de Girona, en els que es troben documents de les almadraves de Blanes i Tossa del 1600 i 1700, però res sobre la de Roses.

Per fer-me una idea del que és avui una almadrava, em vaig desplaçar també fins a Barbate, per veure una de les almadraves més grans d'Espanya i de tot el Mediterrani. Allà vaig tenir ocasió de fer una entrevista al senyor Joaquin Rodríguez Gómez, patró de la testa de la almadrava de Barbate, sobre les condicions actuals d'aquesta empresa.

L'Arxiu Don Álvaro de Bazán, essent l'arxiu de la Marina, té pel cas de Canyelles tots els documents oficial del segle XIX. La majoria d'aquests, que van de 1845 a 1887, es troben a la secció Pesca, Almadraves, lligall 2191 – 8 Cañellas Mayores. Altres, igualment importants, es troben al 2191 – 10 Costa Roja (lloc on es situà l'almadrava alguns anys), en concret pels anys 50 del segle XIX. En general es tracta de cartes, peticions i informes dels arrendataris, els gremis i els funcionaris de Marina. Es troben en bon estat en general, si bé la major dificultat rau en arribar fins a Viso del Marqués, un petit poble de la Meseta castellana sense gran disponibilitat de serveis.

A l'Arxiu General de la Administració es troba el mateix tipus de document que abans, pels últims anys de la vida de Canyelles, des de 1918 fins 1924, sobretot al Fons Agricultura 5.03, sig. 11125, lligall 29, part I. També aquests documents es troben en bon estat, essent molts d'ells ja del segle XX. Situat a mitja hora de Madrid, aquest arxiu no presenta els problemes de l'anterior.

S'ha de subratllar que en aquests dos arxius els documents són "oficials", Això vol dir que, sent l'almadrava una empresa econòmica, els valors del peix sempre estaran falsejats.

Tractant-se, a més, de documentació tècnica, informes i peticions, està escrita en el característic llenguatge burocràtic del segle XIX. Moltes vegades es troben dates i quantitats que es contradiuen entre elles, sovint perquè es troba molta documentació sobre un mateix fet, i per saber què és el que realment ha succeït s'ha acudir a documents posteriors, els quals normalment solen portar un resum de la història del passat recent de l'almadrava. Al haver trobar moltes peticions, sobretot dels pescadors i dels arrendataris, es pot reconstruir també una part important de la vida d'aquesta pobre gent.

A part Canyelles Majors, tot allò que fa referència a les altres almadraves espanyoles – parlem sempre de documents semblants – es troba a altres llocs, i normalment cada una d'aquestes empreses tenen el seu lligall corresponent. No fa falta afegir que com més important és l'empresa, més documentació podem trobar.

A l'Arxiu Municipal de Roses, tenim tan sols una llista dels impostos que havia de pagar l'almadrava entre 1894 i 1923. Mentre que a l'arxiu del Museo Naval més que res es troben interessants informacions generals sobre la pesca de la tonyina, si bé a vegades hi ha alguna sorpresa agradable.

Finalment, com es pot comprovar a la bibliografia, he trobat alguns estudis sobre la biologia de la tonyina i la seva pesca amb almadrava fets per importants investigadors, que no han sigut publicats però que m'han resultat molt útils per aquesta investigació.4.2. Des del naixement de l'almadrava (1788) fins a la primera meitat del segle XIX

4.2. Des de el naixement de l'almadrava (1788) fins a la primera meitat del segle XIX

4.2.1. Joseph Masdevall, fundador de Canyelles Majors

Segons ens comenta Sáñez Reguant, la data de naixement de la almadrava de Canyelles Majors és la de 1788, quan fou concedida a Joseph Masdevall, metge de cambra de S. M., en atenció als seus mèrits i serveis, amb facultat i privilegi per calar-la entre els caps de Creus i Begur, amb qualitat de ser perpètua i hereditària, com a feu al·lodial, lliure de tot cens, per ell, els seus fills i els seus successors.¹²¹ Encara l'any 1804 l'almadrava de Roses pertanyia als hereus de Joseph Masdevall. Anualment necessitava 40.000 rals de villó per les despeses

---

¹²¹ SAÑEZ REGUART, *Op. cit.*, p. 44. Masdevall hauria de ser aquell metge que, encarregat d'una comissió del Rei, trobà un remei eficaç contra una epidèmia de febres que afectava Catalunya, cfr.: F. TORRES AMAT, *Memoria para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Imprenta Verdaguier, ed. facsimil, Curial, Barcelona -Suela 1973, p. 406-408.

d'instal·lació i demés atencions, i sembla “*se puede graduar que reporta a dichos herederos la ganancia anual de unos 80.000 reales*”.¹²² De la vida de la almadrava durant la primera meitat del segle XIX no he trobat cap document, només una súplica del fill del metge, Pere Francesc Masdevall, datada l'any 1816, que ens informa indirectament de les calades fallides des de 1806 a 1816.¹²³ Després, l'únic que sabem, segons un document molt interessant de 1849 que parla del conflicte entre l'almadrava i la resta de pescadors – conflicte que explicarem més endavant – és que sembla que aquesta fou cremada públicament, així que segurament els documents també tingueren la mateixa fi.¹²⁴ Per suposat, als documents oficials consta com a fundador de la almadrava, no Joseph Masdevall, sinó Joan Capdevila, al qual li fou concedida la instal·lació l'any 1846.

4.2.2. Joan Capdevila, el nou fundador de Canyelles Majors

En una carta de l'1 de novembre de 1845, Capdevila va escriure al Comandant Militar de Marina de la Província de Palamós, demanant que:

*“como que tiene que hacer grandes dispendios para establecer esta industria de mar, corriendo las eventualidades y riesgos consequentes a una inovacion de este especie tan costosa, y de éxito tan problemático, y por lo mismo es indispensable, que la accion protectora del gobierno venga en su apoyo, concediéndole las franquias y demas beneficios que las R.O. vigentes dispensan a los innovadores y fomentadores dealmadrabas.”*¹²⁵

Amb R. O. de 3 de gener de 1846 es concedí, doncs, a Joan Capdevila el permís per establir una almadrava a Canyelles Majors i l'usdefruit d'aquesta per quatre anys (dos obligatoris i dos voluntaris) a títol de fundador. Capdevila sol·licita la instal·lació de la almadrava l'any 1846 de març a agost “*a a fin de poder aprovechar la temporada de retorno del atun que*

---

¹²² F. DE ORBEGOZO, *Op. cit.*

¹²³ *Peticion de Pedro Francisco Masdevall para obtener el privilegio del uso de la almadrava de Cañellas Mayores*, Madrid, 9 d'octubre de 1816, A. A. B., Secció Pesca, llig. 2190, (cfr. Apèndix, document 2).

¹²⁴ Com a prova del perjudici que causa l'almadrava en aquell districte, exposa que la que existí en altre temps i de la que en fa mèrit D. Ant. Sañez Reguart al seu diccionari històric de la pesca, fou cremada públicament a principis d'aquest segle sense que intentés tornar-la a calar el seu propietari, a pesar de tenir-la concedida en qualitat perpètua i hereditària com a feu al·lodial i lliure de tot cens pels seus fills i successors. Document sense títol, que recull les querelles entre els pescadors de Roses i els arrendataris de la almadrava, partides en extractes datats el 9 de juliol de 1849, 10 de setembre de 1849 i 21 de gener de 1850. Essent la primera part la més interessant, ja que fa llum sobre moltes qüestions de l'almadrava de Canyelles Majors, he transcrit una part d'aquesta. A. A. B., Secció Pesca Almadrabas, llig. n. 2191-8, Cañellas.

¹²⁵ *Lletra de Capdevila al Señor Comandante Militar de Marina de la Prov.^a de Palamós*, 1 de novembre de 1845, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

esclusivamente benefician para si los extranjeros y particularmente los pescadores de la isla de Cerdeña en perjuicio de lo nuestro por falta de un establecimiento de esta naturaleza en aquella costa". Abans de concedir-la fou convocat el gremi de marejants i patrons més antics d'aquella matrícula per a que pogueren manifestar la seva opinió sobre la creació de dita almadrava, i tots contestaren que "*muy util y conveniente dicho calamento tanto à la poblacion como à la matricula por los grandes beneficios que à todos reportaria*". Essent per llei aquestes pesqueres propietat particulars dels gremis, ells havien de nomenar "*un individuo de su seno que interviniese en las operaciones de la pesca para que con las noticias de sus productos fijar el tipo que deberia servir de base a la subasta cuando se cumplan los cuatros años concedidos al agraciado*"; aquest home no hauria de limitar-se sols a examinar la quantitat de peix pescat, sinó totes les despeses que es desprenien de la instal·lació, a fi de calcular el benefici d'aquesta concessió "*el cual debe ser proporcionado al tipo de arriendo del mismo*".¹²⁶

L'almadrava fou col·locada en un districte on es calaven xàvegues, palangres, sardinals, arts i enceses, que ocupaven tots ells 30 llaguts i 200 mariners. Produïen tonyines, sardines, verats i anxoves de bona qualitat. Aquest peix es venia fresc entre la població de la localitat i de la província; salat era transportat per tota la península, i algunes vegades a l'estranger, fins i tot a Amèrica, amb una exportació anual al voltant dels 400 quintars.¹²⁷

L'any 1847 l'arrendament de la almadrava ascendí a 4.130 rals, a raó d'un ral per arrova de peix que produïa la almadrava, segons l'arrendament a favor de Francesc Lacasa.¹²⁸ Sembla, però, que la seva instal·lació ocasionà unes pèrdues al voltant dels 50.000 rals.¹²⁹

4.2.3. El contracte de Joan Bautista Romañach

L'any següent la subhasta i el remat de l'arrendament del dret d'un ral de villó per arrova de peix que produís la almadrava, fou assignada a favor de Joan Bautista Romañach, com a millor postor amb la quantitat de 1.661 rals de villó per la temporada des de el 1º de març fins a finals d'agost de 1848. Les condicions del contracte tenen diferents articles dels quals els més importants són els següents:

---

¹²⁶ *Don Juan Capdevila puede calar con el permiso de el gremio de mareantes*, 1846, doc. cit.

¹²⁷ *Informes enviado por los comandantes de los tercios navales sobre especie de pesca, artes que se utilizan, etc., correspondientes a las provincias y distritos de su comprension*, 6 de maig de 1848, Archivo del Museo Naval de Madrid, ms. 2204, fol. 153.

¹²⁸ *Subasta y remate del arrendamiento en favor de favor de D. Francisco Lacasa*, 1 de novembre de 1847, A. A. B., Secció Pesca Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

1° que las arrobas se consideran de 50 libras castellanas cada una, pesando toda clase de pescado despojado de huevos solam.te con arreglo al art 25 del reglamento de almadraba;

2° que el arrendatario del derecho tendrá la obligacion de acudir por si o por medio de un comisionado al parage en que se verifique la pesqueria para acordar de mancomun el numero de arrobas de pescado que se coge; y en el caso de divergencia o discordia se procederà al peso o medida de modo siguiente: si son atunes o otro pescado semejante, se escogeràn tres o cinco de diferentes tamaños los cuales se peseràn y reuniendo en una suma el peso total se vendrà en conocimiento del que cada uno haga, cuya operacion servirà de regla; si necesidad de pesarse el restante pescado de dicha especie, y si esto fuese menor se guarderà la misma regla, pero con la diferencia de llenar de el un capacho que se escoge, pesarlo y despues contarse solam.^{te} el numero de capachos evitando en cuanto se puede el desperdicio de pescado y el defraudo de derecho;

3° la adjudicacion queda en favor del mayor oferente;

4° El pago se hace el dia en que se quita el calo¹³⁰

L'any 1849, la subhasta i el remat de l'arrendament fou a favor de Jaume Camps per 6.000 rals i 17 maravedisos de villó.¹³¹

4.2.4. Les querelles de 1849 entre els pescadors de Roses i els arrendataris de la almadrava

Gràcies al mateix document que he citat al principi del capítol, en el que s'exposa la disputa entre els pescadors de Roses i els arrendataris, es pot reconstruir un període important de la història de Canyelles.

Es lamentava que els pescadors “no han cesado de sufrir vejaciones y perjuicios que han originado continuas reclamaciones contra el establecimiento de que se trata y sus privilegios, y quejas sobre la inteligencia de estos y el comportamiento de los interesados”. Ja a l'any 1849 demanaren que no es tornés a calar cap almadrava en aquell districte perquè, no obstant qui està inscrit a la matrícula té la lliure facultat de pescar a arreu d'Espanya,

queda ilusorio este privilegio en el distrito de Rosas con el citado establecimiento de la almadrava, por que el sitio que esta ocupa y el espacio de las dos millas a barlovento en que se prohíbe la pesca, comprenden las calas más saneadas de todo el distrito, sobretudo si las dos millas se cuentan como lo pretenden los interesados,

---

¹²⁹ Lo mismo de la nota 7.

¹³⁰ *Subasta y remate del arrendamiento en favor de Juan Bautista Romañach*, 6 de Maig de 1948, A. A. B., Secció Pesca Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

¹³¹ *Remate en favor de Jaume Camps*, 16 d'abril de 1849, Alvaro de Bazan, Secció Pesca Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

o si se coloca la almadraba en determinada posicion en cuyos casos và comprendida tambien dentro del radio, la cala denominada la Llosa que como la mejor y mas inmediata à la poblacion esta reservada para los matriculados invalidos y ancianos y para las familias de los que estan sirviendo en los buques de guerra,

Entre els motius exposats en contra de la instal·lació hi ha els que ja hem vist en contra de la de *buche* respecte a la de vista, segons paraules de Agustín Lobatón, quan diu:

perjudica notablemente dicha almadraba al fondeadero de la bahia, llenandolo de piedras enormes que jamas se han sacado, de lo que resultan inmensos perjuicios no solo á los pescadores que con frecuencia pierden sus redes sino tambien à los muchos buques que se ven precisados à anclar en aquel fondeadero tranchando sus cables las citadas piedras y esponiendose à una perdida inevitable.

Els pescadors continuen denunciant la inutilitat d'aquesta almadrava en aquell districte, perquè afirmen que no té raó d'existir en tant que no hi ha bonítols, ni melvas, ni albacores, etc., així que gran part del benefici d'aquesta “consisteix en el peix petit”.

En contra de la opinió dels pescadors es situà el fiscal del Departament, el qual opinava que devia negar-se a la sol·licitud perquè l'almadrava “sol proporcionar un nou mitjà de riquesa pública”, augmentant l'Erari públic, ja fos per l'arrendament que s'havia de pagar per ella, ja pel producte del dret d'un ral per arrova de peix pescat. El document parla també dels establiments que es construïren per l'almadrava:

se ha recibido en este Ministerio con fecha 29 del finado Junio una esposicion promovida en esta corte por D.ⁿ Fran.^{co} Perez Romero, a nombre de D.ⁿ Manuel Bayona residente en la villa de Rosas, de la matricula de Benindorm; en calidad de empresario de la almadraba en cuestion, en virtud de la trasmision del Real privilegio que para calarla le fué hecho por D.n Fran Capdevila, por escritura publica celebrada en 23 de Octubre de 1846, en la que hace presente: que confiado su representado en que se le concederia nuevamente o se verificaria la subasta de la almadraba despues de trascurridos los cuatros años concedidos para su calam.^{to} por Real orden de 3 enero de 1845, (sic) no vacilò en hacer los desembolsos necesarios para plantear esta industria, construyendo un edificio en el punto del calamento y adquiriendo todos los enseres que exigen estas costosas empresas;

En quant als perjudicis i mals ocasionats per l'existència de l'almadrava, el fiscal diu que són infundats “*porque ningún perjuicio puede causar una gran red inmóvil a los demás artes de pescar que eligen a su capricho el sitio, la playa o costa que mejor conviene a sus fines*”. Y respecte a les dos milles que el reglament atorga com a límit que els altres pescadors no poden sobrepassar, contesta que “*es limitado al espacio*” on ells poden pescar.

A més, per enfortir aquesta posició parla de la conveniència del peix barat pel públic, del fet que aquesta indústria dóna treball a 40 matriculats i a les seves famílies, del gran consum de sal amb un notable augment de la venda nacional i de les avantatges de la província sencera i de la vila de Roses,

no solo por el consumo que hacen las personas empleadas en los trabajos de las almadraba sino tambien las que se dedican al trafico de compra, venta y acarreo del pescado a todo el Ampurdan y alta montaña, cuyos pueblos que componen mas de 200.000 almas, lo obtienen por este medio en buen estado y a precio modicos.

Llavors, no seria just postergar més tants interessos

al de unos cuantos pescadores que pretenden para sus artes las exclusiva de los mares de Rosas los que por su diminuta malla estan prohibidos por la leyes como destructores de los crios y causantes de la escasez de pescado que se empieza a sentir en aquellas playas y de la consiguiente miseria de todos los que se dedican a la pesqueria¹³².

Els gremis de La Selva, Cadaqués i Llançà també es queixaren contra la concessió de Capdevila, la qual “*motivó un abatimiento y desconsuelo general a todos sus moradores, tanto terrestres como matriculados, ricos y pobres, por los enormes perjuicios que ocasiona a las varias clases de pesquerias con las que viven a centenares de familias*”. Pretenent Capdevila, en efecte, gaudir de l’article 17 del Reglamento, pel qual es prohibia pescar a dos milles de la boca, quedava prohibida la pesca “*en las tres calas de la Llosa, Cañellas petitas y Cañellas grosa, que por si solas con la pesca de los artes recompensan las faenas de los matriculados màs que en todo el resto de la bahia y particularmente la cala llamada la Llosa, situada en la bahia y a un tiro de fusil de la población*”. D’aquesta manera es reduïa “*a la mayor miseria los matriculados inútiles, viejos y familias de los que se hayan en servicio de V.M.*” i s’ocasionava un greu perjudici a la pesca de sardinals, en la qual s’empraven 30 llaüts amb 150 matriculats; finalment, els matriculats no podien encerclar dins la badia “*las enormes tropas de atún que recalán en ella en los meses de Abril, Mayo, Junio y Julio*”. Els pescadors demanaren, doncs, que “*no se otorgue otra concesión para calar almadrabas en todo este distrito*”, o que “*a lo menos se imponga la obligación a los empresarios de no impedir la pesca en las tres calas expresadas de la Llosa, Cañellas grosas y Cañellas petitas*”.¹³³

---

¹³² En el mateix document de la nota 124, que recull les querelles entre els pescadors de Roses i els arrendataris.

¹³³ *Quejas de los pescadores de la Selva y Cadaqués contra Capdevila*, 26 d’abril de 1849, A. A. B., Secció Pesca Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas. En una altra queixa dels pescadors de Llançà contra els de la Selva apareixen les mateixes paraules:

En front a tota aquesta oposició i no obstant els motius al seu favor, el nou arrendatari Manel Bayona, per evitar en lo successiu altres qüestions amb el gremi, demanà que pogués calar amb les mateixes condicions amb ho feu Capdevila en el punt

denominado Costa Roja à poniente de los islotes llamados els branchs donde no hay playa alguna que sirve para la pesca de artes menores, quedando en consecuencia espeditas y libres para el mismo gremio las tres calas que tenia vedadas por la primera concesion conocidas con los nombres de la Llosa y las dos Cañellas que han sido siempre el objeto de sus aspiracion¹³⁴.

4.3. La almadrava de Costa Roja, 1850-57

4.3.1. L'arrendament de Manel Bayona

L'almadrava de *buche* de Canyelles rematada a favor de Manel Bayona per la quantitat de 10.020 rals de villó anuals, calarà durant el anys 1850-1851 en el punt anomenat Costa Roja.

Una almadrava, però, necessita d'unes condicions molt particulars per ser instal·lada, com hem dit a l'inici de la investigació, i pel fet que Costa Roja té més corrents que poden malmetre la xarxa, menys fons i menys abrics, l'elecció d'aquell emplaçament fou un error tècnic i econòmic que arruïnà els que arrendaren aquesta almadrava. Desgraciadament no tenim documents que ens ajudin a saber qui fou el que tingué la idea de canviar el lloc d'instal·lació i perquè fou escollit Costa Roja, però segur que si aquesta fou suggerida pel patró, aquest no deuria ser molt vàlid.

Segons l'estat particular de la pesca d'almadrava compilat pels mateixos arrendadors, l'any 1850 emprà 28 almadravers, percà 1.077 arroves de tonyina i bonítol, 4.222 melvas i tingué una pèrdua de 8.000 rals. Comparant aquestes dades amb altres almadraves del Llevant peninsular, - es parla sempre de dades oficials – Canyelles paga el cinquè arrendament i

---

desde que se permite calar la almadraba en el golfo de Rosas que no se hace tan grande la pesca de atunes, sardinas, anchoa, y demás pescados de passo: esto, sin duda, por que al llegar el pescado en dicho Golfo tropieza con la almadraba, y alejándose de la costa toma la direcció para alta mar, y estos pescadores quedan privados del provecho que antes experimentaban de la pesqueria y reducidos con sus familias a la miseria.

Quejas de los gremios de la Selva y de Llanzà, contra la almdraba de Rosas, 29 d'agost de 1849, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

¹³⁴ Vegeu nota 132

empra el segon major número d'homes.¹³⁵ L'Any següent pescà només 730 arroves de tonyina, emprà a 43 almadravers i tingué unes pèrdues de 90.000 rals.¹³⁶ L'any 1852 en perdrà 80.000 emprant a 35 almadravers i pescant només 121 arroves de tonyines i bonítols i 35 melvas.¹³⁷ Aquestes dades es podrien considerar enterament veritables considerant el que hem dit a propòsit d'aquests anys i considerant que Bayona quedà arruïnada; el que és estrany, però, és que si fos així, pel total de 10 almadraves del Llevant espanyol que calaren aquells anys – sempre segons les dades oficials -, les pèrdues afectaren a un promig de 8 empreses durant els tres anys. Pel 1852, a més, tenim encara major dubte perquè mentre que tots els documents mostren que Bayona calà només l'any 1850-1851, a les dades oficials apareixen les que hem exposat.

4.3.2. Les condicions de la instal·lació de Ferran Arola

De la decisió del canvi d'emplaçament, doncs, Bayona se'n penedí al cap de dos anys, “*porque no compensando el valor del pescado cogido los gastos crecidos que ocasionan esta clase de establecimientos quedó dicho Bayona totalmente arruinado*”. Conclòs el seu arrendament pels anys 1854-55, l'almadrava de Costa Roja fou arrendada a favor de Ferran Arola per 10.021 rals de villó. A l'expedient que es fa per la subhasta pel arrendament de la almadrava de Costa Roja guanyada per Arola, he trobat també un plec de condicions sota les quals el gremi de mar de Roses concedeix l'arrendament de dita almadrava. Aquests són els punts més interessants d'aquestes condicions:

- 1. La almadraba deberá calarse en el punto llamado Costa Roja a fin de que queden libre las tres calas peditas para los matriculados: Llosa, Cañellas Grosas y Cañellas petitas;*
- 2. El arriendo se otorgará en favor de quien en el acto del remate ofrezca mayor postura por cada uno de los años que dure el disfrute” y segun la R.O. de 17 Enero de 1843, “no se admitirá ninguna que sea menor de la cantidad de diezmilveinte reales que es el precio del unico arriendo celebrado de esta almadraba”;*
- 3. El remate no tendrá efecto sin la aprobacion de S.M.;*
- 4. El arriendo de esta Almadraba comprende la pesca de paso unicamente, y por tanto el empresario podrá ser posesionado (sic) del lugar en que debe calarse desde el dia primero*

---

¹³⁵ *Estado particular de la pesca de almadrabas verificada en la comprensión de levante en la temporada del año actual 1850*, A. A. B., Asuntos Particulares 2132, año 1850.

¹³⁶ *Ibidem, doc. cit.* 1851.

¹³⁷ *Ibidem, doc. cit.*, 1852.

de Febrero y nunca antes y habrá de dejar libre, limpio y espedito el mismo lugar, cesando en el derecho de su pesca el día último de Junio y nunca después;

5. *Durante el tiempo del calamento deberán abstenerse los matriculados de pescar con otros artes à dos millas de distancia a barlovento, o sea por el lado de la entrada de los atunes (...)*
6. *Para los trabajos de la pesquera queda en amplia libertad el empresario de asalariar el número de matriculados que estime conveniente, sin más restricción que la de haber de emplear por cada diez hábiles un veterano, cuando menos, y ningún terrestre sino a falta total de aquellos, aun cuando estos trabajen por la mitad del jornal ò menos;*
7. *Para el mando de esta gente y dirección de la pesquería, si el empresario no se constituye a hacerlo ha de elegir los matriculados que le den a reconocer por Arraez y Sotarraez y todos los obedecerán;*
8. *Podrá el empresario convenir libremente con los pescadores que emplee sobre lo que debe darles cerciorando de ello al Sr. Ayudante de este distrito, y en falta de convenio con la circunstancia expresada los corresponderán las utilidades siguientes.*

Al arraez

Trecientos reales vellon el día del calamento, pescado y ración de pan para comer todo el tiempo de la pesca, una arroba de aceite y además el tres por ciento de la pesca sin salr.

Al sotarraez

Pescado y ración de pan para comer con el arraez, otra arroba de aceite, y el tres por ciento de la pesca sin salar, divisible entre él y el nombrado marinero.

La gente matriculada ganará toda por igual hábiles y veteranos un jornal de siete r.v. en dinero efectivo, satisfechos por semanas en mano propia, y además la adeata llamada Raspa, que consiste en una melva à cada uno por cada dos mil que se pescaren. Cuando ocurriese alguna fahena extraordinaria ò de noche, habrá de satisfacer el empresario una gratificación ò no haber tratado cosa en contra terminante en el acto del recibo y ajuste de la gente. En los días que la pesca produzca más de ciento veinte arrobas de bonito, dará también el empresario, uno por cada cuatro hombres, y si llegará a trescientos arrobas uno por cada dos. Los huevos de toda la pesca sino se tratare encontra, serán divisibles en cuatro partes, dos para el empresario, una para el arraez y sotarraez, y la cuarta para la gente. Exceptuándose de esta regla los huevos de melva que por entero serán del empresario. Los despojos de gañiles y las Cabeza del pescado llamado Emperador los cederá también à beneficio de los pescadores, según vieja costumbre de estas pesquerías;

*9. De cuenta del empresario se han de sacar del fondo las anclas, piedras y todo otro efecto que por razón de desidia o desgracia quedase en el tiempo de su empresa.*¹³⁸

---

¹³⁸ Expediente para la subasta de la almadraba de Costa Roja en favor de Fernando Arola y pliego de condiciones para el arrendamiento, última data indicada: 19 d'octubre de 1853, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-10, Costa Roja.

També Arola patí importants pèrdues durant el primer any de l'empresa i durant el mateix 1854 demanà tornar a calar en el primitiu punt en que estigué emplaçada abans, es a dir, a Canyelles Majors, esperant que així podria refer-se d'aquelles pèrdues. *“El motivo es que Costa Roja està sujeta a corrientes de mar, màs cercano à las puntas de tierra, que auyentan à los atunes por la proximidad de sus sombras, y màs susceptibles de las resacas de mar, por haber menos fondo y estar màs desabrigado que en Cañellas Mayores”*¹³⁹ A aquesta petició, però, s'oposà la junta gremial perquè, afirmaven, seria impossible calar la xàvega si al mateix temps està calada l'almadrava, a causa de *“los maniones que tienen la mar y de los pedrales que se hechan al fondo”*.¹⁴⁰ Malauradament, els documents no són molt clars i falta informació per reconstruir què va passar, però sembla que amb R. O. del 12 d'abril de 1855 se li concedí calar en el punt sol·licitat a condició de que deixés lliures als matriculats les tres cales abans referides.¹⁴¹ A aquests s'ha d'afegir l'any 1857 el problema del mal temps, així que fou impossible calar fins a meitat d'abril, *“un mes almenos màs tarde del que esta señalado al principio de su calamento y que se acostumbra y que habiendo continuado los temporales y borrascas ha quedado en parte destrozada la referida almadraba”*; per això Arola, per refer-se econòmicament, demana que se l'agraciï amb alguna pròrroga i poder calar fins al 15 d'agost.¹⁴² Amb molta probabilitat, però, la petició no fou acceptada, perquè era contrària al reglament, així que aquell any, segons altres documents, resulta que a ningú se li acudí calar.¹⁴³

Finalment, doncs, Arola no deuria tenir més sort que Bayona.

4.4. L'almadrava torna a Canyelles Majors, 1858

4.4.1. Arrendament a Guillem Bonnet

L'any 1858 Guillem Bonnet demanà clar l'almadrava de nou al paratge de Canyelles Majors, en comptes de fer-ho a Costa Roja. Ell mateix se'n encarregaria, pagant la quantitat anual de

---

¹³⁹ *Letra de Fernando Arola*, 12 de Octubre de 1854, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-10, Costa Roja.

¹⁴⁰ *Letra de un teniente general al Ministerio de Marina*, 6 de Junio de 1855, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-10, Costa Roja.

¹⁴¹ Tots són resums dels actes del Ministeri de Marina, alguns sense data i altres amb data 11 de Maig de 1855 i 20 de juliol de 1855, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-10, Costa Roja

¹⁴² *Fernando Arola solicita facultad de continuar el calamento hasta 15 de agosto proximo*, 1857, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-10, Costa Roja.

10.000 rals per quatre anys, dos forçosos i dos més voluntaris, i començant a calar el 1º de març fins als últims dies de juny. Les tres cales, Canyelles Majors, Canyelles Menors i la Llosa quedarien lliures pels pescadors, tal i com quedava recollit a la referida R. O. de 3 de gener de 1846.¹⁴⁴ En una d'aquestes peticions, Bonnet descrigué, a favor seu, les diferents posicions de les dos instal·lacions, aportant també un plànol: gràcies a això tenim una idea molt més clara de les dimensions i la posició d'aquestes. La de la Costa Roja “*salía fuera diez y siete cables de cola, que en termino almadraberos se llaman palomeras, de noventa varas cada uno, [1285 metros] cuyos cables que sostienen la fuerza de la almadraba y el ultimo cuadro de la misma, viene a caer muy afuera de la punta Porsella ò Castillo de santa Trinidad*”, causa per la qual els bucs que buscaven el port amb vent de N trobaven dificultats; molts “*han sufrido averías de noche tropezando en la almadrava*”. Per contra, la de Canyelles Majors “*calada esta almadraba en seis palomeras de cola de noventa varas cada una [453 metros], està tan estirada que ningun buque puede tropezar con ella, mediante à que la punta Falconera que queda al E. de la Cañellas mayores, sale mucho màs afuera*¹⁴⁵” La petició de Bonnet finalment fou acceptada i des de 1859 fins a 1862, ambdós inclosos, l'almadrava fou rematada per la quantitat de 10.000 rals de villó anuals en el punt de Canyelles Majors, en comptes del de Cost Roja.¹⁴⁶ En el plec de condicions per la instal·lació, les del pagament de la tripulació són les mateixes que hem vist pel cas d'Arola en l'arrendament de 1854/55.¹⁴⁷ De l'arrendament de Bonnet falten els documents, així que no se sap fins quan va calar i com foren les campanyes.

Segons un document, la data del qual no és molt clara però que hauria de ser de 1866, sembla que de Canyelles Majors només es tragueren 150 arroves de tonyina i bonítol, emprant a 30 persones amb una pèrdua de 35.000 rals.¹⁴⁸ L'any següent es subhastà per 1.004 escuts, però com que no es presentà ningú, el preu es reduí un terç, o sigui a 670 escuts. Faltant de nou aspirant a la subhasta, aquesta fou de nou reduïda fins als 334 escuts.

---

¹⁴³ *Solicitud de Guillermo Bonnet, para calar en el punto de Cañellas Mayores*, 2 d'agost de 1858, i 29 d'abril de 1858, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2198-8, Cañellas.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ *Resumen número 20 s de la división de matriculas*, 14 d'octubre de 1858, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas, (cfr., Apèndix, document 3).

¹⁴⁶ *Remate en favor Guillermo Bonnet*, 16 de Abril de 1859, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

¹⁴⁷ *Concección de arriendo de Cañellas Mayores a D. Guillermo Bonnet para los años 1859-1860-1861-1862*, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

¹⁴⁸ *Estado particular de la pesca de almasdrabas verificada en las cartas de los tercios navales de levante*, A.A.B., Secció Pesca, Generalitat 1864-66, llig. 2121.

4.5. L'almadrava de l'Home

A partir de 1868 els problemes dels pescadors augmentaren perquè amb la R. O. de 23 de gener de 1868 fou concedida de nou, per un termini de cinc anys, la instal·lació d'una nova almadrava de *monte i leva* i de retorn, al paratge anomenat l'Home, a Josep Porret i Domingo, per la quantitat de 50 escuts anuals. En realitat, considerant que només emprava 10 homes, s'hauria de parlar d'una *almadravilla*, més que d'una almadrava. L'any següent l'almadrava fou desplaçada 300 metres, al punt anomenat Llumanera, perquè l'experiència demostrà que la instal·lació “*no puede verificarse precisamente en el mismo y determinado punto céntrico*” (de l'Home).¹⁴⁹ Però els pescadors, que es veien ara rodejats per dues almadraves, Canyelles Majors i l'Home a menys de tres milles, com preveu la llei, tenien els ànims tan alterats “*que si no se procura calmar la irritacion de este publico podrian surgir de este estado violento consecuencias desagradables*”.¹⁵⁰ Només va faltar que els pescadors s'hi oposessin per aconseguir que l'arrendatari, el 22 de setembre, fos obligat a aixecar l'almadrava perquè estava calada en un lloc diferent del recollit a la concessió. Sens dubte aquesta almadrava perjudicava a la resta de pescadors, especialment als de bolitx amb encesa, i mentre la primera ocupava tan sols 10 homes, la indústria del bolitx amb encesa ocupava a 40 matriculats.

És interessant advertir que a la queixa que Porret adreça al Ministerio de Marina, en la que explica que per a ell és indispensable calar al punt anomenat Llumanera, el més divertit és que es queixa de la ineptitud dels funcionaris de Marina, perquè “*no solo han pretendido que la almadraba debia estar calada en el punto centrico denominado l'Home, si que tambien, que siendo de retorno su boca debia tener tal o cual direccion relativamente a los puntos cardinales*”¹⁵¹ sense tenir en compte les configuracions i sinuositats de la platja o del lloc on s'ha d'emplaçar d'almadrava.

Desgraciadament no he trobat cap altre document sobre l'existència d'aquesta almadrava, així que no sabem què va passar després, encara que sens dubte no deuria tenir una vida molt llarga.¹⁵²

---

¹⁴⁹ *Letra de Porret y Domingo al Ministro de Marina*, 3 de febrer de 1870, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. n. 2191-14 l'Homme.

¹⁵⁰ *Memoria de “los patrones pescadores”*, 23 d'agost de 1869, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. n. 2191-14 l'Homme.

¹⁵¹ *Letra de Porret y Domingo al Ministro de Marina*, doc. cit.

¹⁵² Aquesta petita història de la almadrava de l'Homme l'he reconstruït en base al que es troba al lligall 2191-14, L'Homme, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas.

4.6. Els últims decennis del segle XIX

Tornant, doncs, a Canyelles Majors, des de 1872 fins a 1875 fou arrendada per 278 pessetes anuals al mateix arrendador de l'Home, Josep Porret Domingo. Aquest cop, però, fou una almadrava de *monte i leva*. El mateix Porret seguí calant, usufructuant les sis pròrrogues, sempre per 278 pessetes, que la llei posava a disposició cada dos anys, es a dir fins a 1887. Això demostra que l'estat de la pesca amb almadrava durant aquest període no deuria ser tan dolent tal i com mostraven alguns document oficials, perquè si no fos així no s'hauria arriscat a calar durant 16 anys.¹⁵³

4.6.1. La *Philoxera Vastatrix* i el pescadors de Roses

A finals del segle XIX s'agregjà la posició dels pescadors de la província de Roses a causa de la malaltia que havia destruït les vinyes. A moltes localitat la vida d'aquests treballadors havia estat lligada a la dels pagesos. Sovint el mar i la terra necessitaven un treball estacional, i els almadravers són un exemple dels mariners que alternen la feina al mar amb la del camp.

Tenim una súplica escrita pels patrons i mariners de Roses demanant que es deixés calar almadrava de Canyelles a causa de la philoxera l'any 1884. Aquest escrit, a diferencia de la resta, té en alguns punts una gran capacitat poètica que hauria impressionat a qualsevol buròcrata, si bé no va tenir els efectes desitjats.

Els mariners de Roses, reduïts a uns precària situació amb la súplica demanaven “*implorando justicia y amparo pues en un breve plazo los horrores de la miseria habrán invadido por completo sus hogares y la emigración será el ultimo refugio à que habrán que apelar, si una disposición salvadora no emana de ese Ministerio del digno mando de V. E., que venga à remediarlos*” La causa principal de la súplica era la Philoxera vastratix, perquè aquells mariners que no podent atendre “*à su sustento con el escasísimo producto de la pesca, optaron por aquel recurso*” (el camp), però ara, perdudes les vinyes, estan obligats a deixar les feines del camp i “*vuelven todos à ejercer su primitiva industria, porque la necesidad, que carece de ley, les obliga à buscar remedio à sus males*”. Empesos, doncs, per la necessitat, “*aunque la pesca en este Distrito ha disminuido considerablemente, han cedido siempre resignados ante los rigores de la fortuna esperando que èsta se mostrara propicia en lo sucesivo*”.

---

¹⁵³ A. A. B., Secció de Marineria e Industria de Mar, Registro de Almadrabas 2192.

Justícia, necessitat i ajuda són els pilars sobre els que llencen els crits de dolor i socors, crit que esclata ara amb aquella poesia, feta de paraules i de vida real, per atrapar en la malla de la commoció la part humana que hi ha a la burocràcia.. Només són tres gotes per descriure un oceà de mar:

En el invierno, cuando los temporales se conjuran ahuyentando el poco pescado estacionario que se abriga en estas costas, pasan los recurrentes y sus familias una série de privaciones tan aflictiva, que es verdaderamente milagroso el triunfo que la Misericordia Divina les prodiga en esa lucha entre la vida y la muerte. A sus esfuerzos y à su afanoso trabajo acuden las olas presurosas, acompañadas de los rocío à demostrarles su omnipotencia confundiéndose con sus làgrimas y el sudor de sus frentes, sin duda porque las gotas del mar, el sudor y las làgrimas, todas saladas, se hermanan.

És la lluita quotidiana, doncs, contra les onades, el cansament i el plor, la lluita de cada home entre la vida i la mort, de cada individu que necessita d'aixopluc. El seu aixopluc el troben quan “*la època veraniega*” regala al Mediterrani “*un inmenso tesoro viviente*” fet de tonyines, anxoves i sardines. Aquest tresor, força afeblit per les nombroses almadraves “*acosadas por innumerables cetáceos que la destruyen, repartiéndose en opiparos festines su delicada presa*”; així, que d'aquest tresor “*la parte más modesta és para los pescadores*”.

Si no fos per l'almadrava, ells podrien comptar “*con ese supremo recurso que equilibraba en parte los quebrantos y la fatalidad que en su industria viene observando desde larga fecha*”. Mentre els arrendataris anteriors eren força tolerants amb els exponents “*los actuales, cegados ante la idea del lucro y del medro, muéstranse inflexibles, amparados en el privilegio que la ley les concede, y no respetan, ni mucho menos se hallan dispuestos à respetar la voz de la desgracia que, en otros pechos màs caritativos ha hallado eco en varias ocasiones*” Per demostrar això ens informen d'un episodi succeït l'any 1882 quan després d'haver cenyit una grup de tonyines “*hubieron de dejar escapar por haber acudido los arrendatarios manifestando que era de sus dominios el modesto pedazo de mar que cercaron*”.

Els passaren “*en ese liquido y fertil campo (...) los mejores dias de su juventud prestando generosos a la Patria su brazo y su corazon; y por toda recompensa han de doblegar la cabeza antes tres potentados que utilizan en esos sagrados dominios, los derechos que siempre fueron respetados para la pobre gente de mar*”. Per això demanaren, doncs, que la seva petició fos atesa segons aquella llei que havia de reconèixer “*el derecho que le compete*”, es a dir el R. D. De 20 de febrer de 1817 que “*dejo abolidos todos los privilegios perjudiciales à la pesca en general y contrarios à la libertad con que està concedido este*

ejercicio à los matriculados”. Citen també a Sáñez Reguant quan diu, al seu Diccionario Histórico, que las almadras per l’espai que ocupa la instal·lació “*no parece conveniente establecer en otros parajes que en los que no pueda padecer la libertad general de la pesca, siendo floreciente, en costas pobladas*” perquè durant tot el període de temporada de pesca “*deben sufrir los demás artes ò inventos de otras clases una privación no sólo del trecho que aquellos ocupan, sino otro mucho mayores por la parte de barlovento ò entrada por donde traen su viaje los peces, los cuales se ahuyentan interrumpiendo ò variando la dirección ò camino que traían*”. El problema, doncs, és el mateix que va tenir sempre el gremi amb els arrendataris de l’almadrava: el fet que aquesta ocupa i domina les majors i millors cales que ells utilitzaven per la pesca. Entre els tres espais en que es divideix el districte marítim, Roses és el més perjudicat, mentre L’Escala i L’Estari tenen una tros de mar “*suficientes para utilizar todos sus arreos de pesca sin que la Almadra pueda perjudicarles*”. Per tot això “*aspiran solamente à que mientras no desaparezca la filoxera, deje de calarse esta Almadra al finir el termino del arriendo*” (1885) i a més haurien anat “*satisfaciendo los infrascritos desde aquella fecha en adelante el precio por el cual los actuales explotadores la poseen*”.¹⁵⁴

La instància, però, fou “*desestimada (...) por no ser ni conveniente ni legal*”¹⁵⁵ perquè els arrendataris tenien el dret d’exhaurir la seva sisena i última pròrroga, com prescriu l’article 9è del reglament, i perquè, a diferència del que diu el Comandant de Marina de Palamós “*los fondos municipales no pueden satisfacer obligaciones del estado que es el que le correspondería indemnizar. Por lo tanto, bajo ningún punto de vista es conveniente ni legal acceder a la instancia*”.¹⁵⁶

Així, doncs, s’acaba amb les llàgrimes de la poesia i amb el soroll de les gotes per no ser ni convenient ni legal.

4.6.2. Els últims arrendataris del segle XIX

Acabat l’arrendament de Porret i Domingo, l’any 1887 el Comandant de Marina de Palamós proposà elevar la subhasta a 2.500 pessetes per sis mesos, perquè “*si la almadra produce*

---

¹⁵⁴ *Suplica de los patrones y marineros de Rosas para que deje de calarse la Almadra de Cañellas a causa de la filoxera*, 5 de juny de 1884, A. A. B., Secció Pesca, Almadras, llig. 2191-8, Cañellas.

¹⁵⁵ *Contestacion del ministro de Marina a la instancia de los pescadores*, Madrid 8 d’octubre de 1884, A. A. B., Secció Pesca, Almadras, llig. 2198-8, Cañellas

¹⁵⁶ *Informe de la Comision Central de Pesca*, 10 de setembre de 1884, A. A. B., Secció Pesca, Almadras, llig. 2198-8, Cañellas

perdida, en concepto de los arrendatarios no cumple su objeto industrial beneficiosos al pais, y que al ser escasos los ingresos que proporciona, no compensan los inconvenientes que ofrece toda almadraba y especialmente esta” Segons el mateix document sembla que la sol·licitud no fou acceptada perquè “*elevant el tipo de una subasta para lograr que queda desierta, no es prudente. La comision tiene desgraciadamente que aceptar el criterio de que los arrendatarios, en general, ocultan los verdaderos productos de las almadrabas.*”¹⁵⁷ En realitat, l’any 1888 el nou arrendatari Tomàs Martí va calar l’almadrava per 5.126, 80 pessetes anuals. Aquesta és una altra prova de que la realitat dels productes de la pesca d’aquesta almadrava no havia de ser molt semblant a la dels documents oficials, perquè de no ser així la gent no s’hauria arriscat a calar pagant tants diners.¹⁵⁸

Des de 1894 fins a 1903 l’almadrava fou explotada per Tomàs Miceli. L’almadrava segueix sent una de les empreses més grans de la ciutat de Roses, tant que al 1897 l’impost era 491,84 pessetes, la segona més alta de tota la ciutat, enfront d’un promig de la resta d’empreses que no superava les 100 pessetes. L’any 1898 l’impost puja fins a les 531,84 pessetes, i l’any següent a 571,84 pessetes, fins que l’any 1903 l’almadrava paga l’impost més alt de Roses.¹⁵⁹

4.7. El segle XX

4.7.1. Josep Coberta Olivares, nou arrendatari

Amb D. O. núm. 115, des del 6 d’octubre de 1903 fins al 31 de desembre de 1919, el nou arrendatari de Canyelles Majors fou Josep Coberta i Olivares, per la quantitat de 16.057,60 pessetes anuals, mentre l’impost pujà a 1.143,80 pessetes, que és la quota més alta sens dubte de Roses.¹⁶⁰ Aquest cop la xifra de l’arrendament puja bastant, fins al punt que entre totes les almadraves del Districte Marítim de Cartagena, després de la de Mazarrón, la de Roses és la més cara, mentre que vint anys abans era la més barata d’Espanya. Està valorada en un total de 50.000 pessetes, amb 26 almadravers i 8 embarcacions valorades en 14.000 pessetes. Fou

---

¹⁵⁷ *Referente a nueva subasta para el calamento de la almadraba “ Cañellas Mayores”,* 28 de Juny de 1887, A. A. B., Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas.

¹⁵⁸ *Relaciones de las almadrabas que se calan en el departamento de Cartagena,* A. A. B., Secció Pesca, Asuntos particulares 1899-1900, llig. 2169.

¹⁵⁹ Les 491 pts. són repartides així: 400 pts. pel Tresor, 64 pts. per l’Ajuntament, 27,84 pts. de cobrament. Cfr. A. M. R., Matricula Industrial, Serveis Econòmics 2.4.1.5. Padró de Llicència Fiscal d’Activitat Industrial i Comercial.

calada de *buche*, de pas i de retorn, a una profunditat de 35 metres i a lat. N de 42°13'52" i long. E de 3°12'16". Sembla que en tots aquells anys la cua de fora només es calà una vegada a 2.000 metres de llargària.

Per altra banda, seguiren els problemes en aquesta desafortunada empresa. L'any 1918 el suplent dels amos d'arts D. Baudilio Trullo "*opinò que dada la situación de la almadraba y no siendo posible variar esta*" - perquè fora de l'espai on es calava el fons era rocós i les corrents a més eren molt més fortes -, "*teniendo en cuenta además las pérdidas sufridas por el concesionario y la escasez de atunes en esas costas, debía rebajarse el cànon a diez mil pesetas*", perquè "*la cantidad de pescado que se captura en la almadraba no proporciona cantidad suficiente para su sustentamiento*"¹⁶¹. Seguiren també els problemes amb la resta de pescadors de Roses, així que, si bé el reglament prohibeix calar cap altra tipus d'art a menys de tres milles del radi de la almadrava – quelcom impossible sense crear greus perjudicis als pescadors – el concessionari permetria calar altres arts fins a 600 metres de la boca de l'almadrava i a la xàvega efectuar les seves operacions a la mateixa cala de Canyelles Majors. Per això, l'Ajudant de Marina de Roses "*propone que en el nuevo contrato figure la concesion a los pescadores de aquella localidad de poder efectuar sus operaciones de pesca como la vienen haciendo dentro de los limites de tres millas y a 600 metros de distancia de la boca de la almadraba*", proposta que fou, però, refusada "*por oponerse a ello el Reglamento vigente de almadrabas*"¹⁶².

L'any 1918 l'almadrava fou, llavors, subhastada per 10.000 pessetes anuals, de pas i retorn, de *buche* i amb la següent situació de la base i de la pesquera:

Situacion de la Base

La Base en tierra quedará determinada por la línea recta que une los puntos A. y B. del plano correspondiente a Punta de Canyellas Grosas y Escull de Punta Falconera, respectivamente, cuyas situaciones geograficas son:

A) Latitud Norte 42° 14' 0,9'' y longitud 9° 24' 45'' Este de San Fernando igual a 3° 12' 25'' Este de Greenwich.

B) Latitud Norte 42° 13' 52,5'' y longitud 9° 25' 3'' Este de San Fernando igual a 3° 13' 0,3'' Este de Greenwich.

Situación de la pesquera

La situación del Pesquero se representa en el plano por el punto C, y queda determinada por los ángulos ABC=29° 40' y BCA=79° 40'.

---

¹⁶⁰ Les 1.143, 80 pts. es reparteixen: 800,08 pts. pel Tresor, 128,01 per l'Ajuntament, 55, 69 de cobrament, 160,02 sobre les quotes del Tresor per recàrregues transitòries. Cfr. A. M. R., Matricula Industrial, Serveis Econòmics 2.4.1.5. Padró de Llicència Fiscal d'Activitat Industrial i Comercial.

¹⁶¹ *Informe del 20 Junio de 1918*, Extracte de l'expedient de la pesquera anomenada "Canyelles Majors", A. G. A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, part II.

¹⁶² *Ibidem*, part I.

*El largo de la ramera de fuera será a lo más de dos mil metros, y el de la tierra en armonía con lo preceptuado en el artículo 15 del vigente Reglamento*¹⁶³

La base estava formada per dos pilars de la forma de dos troncs de piràmide, que constituïen dues files, la intersecció de les quals coincidia amb el lloc fixat per la pesquera. Aquesta obra fou construïda l'any 1918 per Francesc Coll per 590 pessetes.¹⁶⁴

4.7.2. Les últimes dades sobre la pesca

Totes les empreses alteren les seves dades quan han d'enviar-les als seus corresponents ministeris, i en el cas de Canyelles Majors, des de 1800 fins a 1913 es troben molt pocs documents en el que es trobin dades quantitatives de les seves captures. Per contra, per després de 1913, gràcies a la documentació que es troba a l'Arxiu de la Generalitat, podem reconstruir els últims deu anys de la vida d'aquesta l'almadrava.¹⁶⁵

Des de 1913 fins a 1917, l'import total de les captures fou de 288.555 pessetes.¹⁶⁶

El 27 de gener de 1919 s'adjudicà la concessió de la pesquera a Enric Serra Aleu en representació de Benito Mariñas y García per 18.322 pessetes anuals fins al 31 de desembre de 1945.¹⁶⁷ Va calar des del 21 de març al 10 d'octubre, amb un valor de 40.500 pessetes i 8 embarcacions de 13.500 pessetes.¹⁶⁸ Tenia 25 almadravers, més un treballador de la terra, amb un salari total de 19.260 pessetes; obtingué com a resultat 1.610 peixos pescats amb un valor un cop venuts de 80.000 pessetes. L'any següent la concessió de la l'almadrava fou transferida a favor de Pau Soler Soriano per 3.000 pessetes. Pels advocats de l'Estat la transferència fou efectuada, però el sis de març en comptes del primer de febrer, així que Soler demanà i aconseguí de mantenir la instal·lació fins al desembre en compensació pels perjudicis causats pel retard.¹⁶⁹ El seu valor augmentà fins a les 61.000 pessetes, però aquest cop amb només 6 embarcacions de 4.800 pessetes i 30 almadravers – dels quals 5 eren

---

¹⁶³ *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 221, del 14 de setembre de 1918, A. G. A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, parte I.

¹⁶⁴ *Letra de Antonio Pavon, Ayudante del distrito de Roses, enviada al Director General de Navegación y Pesca Marítima el 29 de setembre de 1918*, A. G. A., Fons 5.03, Signatura 11181.

¹⁶⁵ Aquestes dades es troben a *Estados demostrativos de la pesca en los años 1919-1920-1921-1922*, A. G. A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, part I.

¹⁶⁶ *Informe del Ayudante de Marina*, 18 de maig de 1918, Extracte de l'expedient de la pesquera anomenada "Canyelles Majors", A. G. A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, part I.

¹⁶⁷ Contra les 11.000 pts. de Buenaventura García i les de 10.100 pts. José Cubertas y Oliveras, cfr.: Informe del 27 de Enero de 1919, *Ibidem*.

¹⁶⁸ Precisament les embarcacions són 1 fragata, 1 bot, 1 mucharra, 2 llaguts, 3 botes (?), *Estado demostrativo de la pesca en la temporada de paso y retorno de 1919*, *Ibidem*

emprats en terra – amb un salari de 21 pessetes; la renda baixà moltíssim, fins als 12.000 kg. de peix amb un valor de venda de 27.500 pessetes.¹⁷⁰ Considerant també per aquest any les dades publicades per Lleó – 681 tonyines de 13.920 kg. d'un valor de 31.920 pessetes – aquesta xifra hem sembla ridícula per 5 mesos de pesca.¹⁷¹ Finalment l'any 1920, mort el concessionari, els drets sobre la almadrava passaren als fills i a la muller.¹⁷²

L'any 1921 l'impost pujà a 1.956,51 pessetes¹⁷³, i l'almadrava tenia un valor de 49.000 pessetes, emprava 6 embarcacions de 3.700 pessetes, 30 almadravers – 5 emprats en terra – amb un salari de 46.000 pessetes; pescà 16.000 kg. de peix per valor de 33.000 pessetes. Fins al 10 d'octubre d'aquell mateix any tenim les dades detallades de la pesquera: 117 tonyines de 12.946 pessetes, amb un total de peix pescat per valor de 39.628 pessetes.¹⁷⁴

La posició de l'almadrava continuà fins al final creant greus problemes a la resta de pescadors. Sent el districte marítim de curta extensió i estant l'almadrava enclavada al seu centre “no hay posibilidad de que trabajen los pescadores de la localidad y se trata de un pueblo que vive exclusivamente de la pesca”, si bé l'almadrava es trobava en plena possessió dels seus drets. La forma de la costa i la distribució de les cales on “se encuentran su modo de vivir los pescadores de javegas, han obligado à apretar al arrendatario de la almadraba hasta el extremo de conseguir de èl en el punto 6º que pesquen à 50 metros de la almadraba cuando lo reglamentario son 5555 metros” La situació era tan greu que “los pescadores han estado hasta ahora pescando en la misma boca de la almadraba; y respecto à las luces han estado extrayendo el pescado de dentro de la misma almadraba à traves de las mallas de sus redes” un conflicte, doncs, “que no tiene otra causa que la subasta de una almadraba en un distrito que no se presta à ello”¹⁷⁵.

L'any 1922 l'impost de l'almadrava pujà a 2.077,72 pessetes, amb les següents característiques: un valor de 42.000 pessetes, 6 embarcacions de 2.800 pessetes¹⁷⁶, 28

---

¹⁶⁹ Considerant que desembre no és un dels mesos de pas de les tonyines, això vol dir que per aquesta almadrava la pesca d'altres tipus de peix és molt important.. *Informe del 3 de Abril de 1920*, *Ibidem*.

¹⁷⁰ Les embarcacions més cares són la fragata, de 1.500 pts., i el bot, de 1.100 pts. *Estado demostrativo de la pesca en la temporada de paso y retorno de 1919*, *Ibidem*.

¹⁷¹ J. M. LLEÓ, *Op. cit.*, Estat C.

¹⁷² A. M. R., Matricula Industrial, Serveis Econòmics 2.4.1.5. Padró de Llicència Fiscal d'Activitat Industrial i Comercial.

¹⁷³ A.M.R., Matricula Industrial, Serveis Economics 2.4.1.5.-Padrò de Llicència Fiscal d'Activitat Industrial i Comercial.

¹⁷⁴ *Estado y balance de la pesca hasta el 10 de Octubre de 1921*, Extracte de l'expedient de la pesquera anomenada “Cañellas Mayores”, A. G. A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, parte I.

¹⁷⁵ Així, l'enginyer en cap del Servei Tècnic, en el seu Informe sobre *los conflictos entre la almadraba Cañellas Mayores y los pescadores de Roses*, 24 de setembre de 1921, Extracte de l'expedient de la pesquera anomenada “Cañellas Mayores”, A.G.A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, part I, (cfr., Apèndix, document 4).

¹⁷⁶ A.M.R., Matricula Industrial, Serveis Econòmics 2.4.1.5.-Padrò de Llicència Fiscal d'Activitat Industrial i Comercial.

almadravers amb un salari de 43.000 pessetes, 35.000 kg. de peix per valor de 64.500 pessetes,¹⁷⁷ i amb els mateixos problemes amb la resta de pescadors de sempre.¹⁷⁸ Si bé la pesca fou escassa per l'almadrava i per la resta de pescadors, els preus elevadíssims del peix van fer possible la vida de tots.¹⁷⁹

L'any 1923 comença l'últim any de vida. El impostos pujaren fins a 2.597,15 pessetes¹⁸⁰, el valor de la almadrava baixà a 30.000 pessetes, amb 6 embarcacions de 4.000 pessetes, i 22 treballadors.¹⁸¹ Com que la pesquera fou novament ruïnosa, per petició de Vicenta Soler Lloret (muller de Pau Soler Soriano) fou rescindit el contracte dels Soler, alliberant-se de les obligacions i amb la restitució de la fiança de 18.500 pessetes a Benito Mariñas García.¹⁸² Amb el R. D. De 12 d'agost de 1924 (D. O. 188) es decretà anul·lada la pesca d'almadrava a Canyelles Majors.¹⁸³ Després d'aquesta data no he trobat cap més informació sobre Canyelles Majors, per això es fixa com a data de mort d'aquesta problemàtica almadrava l'any 1923, per alegria de la resta de pescadors.

---

¹⁷⁷ *Estrado demostrativo de la pesca en la temporada de paso de 1922* Extracte de l'expedient de la pesquera anomenada "Cañellas Mayores", A.G.A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, part I.

¹⁷⁸ *Queja del concesionario de la almadraba del 30 Diciembre de 1922*, Ibídem

¹⁷⁹ *Informe del ayudante de marina del 6 de Marzo de 1922*, Ibídem

¹⁸⁰ A.M.R., Matrícula Industrial, Serveis Econòmics 2.4.1.5.-Padró de Llicència Fiscal d'Activitat Industrial i Comercial.

¹⁸¹ *Estrado demostrativo de la pesca en la temporada de paso de 1923*, Extracte de l'expedient de la pesquera anomenada "Cañellas Mayores", A.G.A., Fons 5.03, Signatura 11125, llig. 29, part I.

¹⁸² *Informes del 23 de noviembre de 1923, y del 1 de Mayo de 1924*, Ibídem

¹⁸³ A.G.A., Fons 5.03, Signatura 11183.

Fonts i bibliografia

1. Fonts

1.1. Fonts d'arxiu

A) Arxiu Don Álvaro de Bazán (Viso del Marqués)

Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-8, Cañellas;
Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-10, Costa Roja;
Secció Pesca, Almadrabas, llig. 2191-14 L'Homme;
Secció Pesca, Asuntos Particulares, llig. 2132;
Secció Pesca, Asuntos particulares, llig. 2169;
Secció Pesca, Asuntos Particulares, llig. 2190;
Secció Pesca, Generalitat 1864-66, llig. 2121;
Secció de Marineria e Indústria de Mar, Registro de Almadrabas, llig. 2192;
Secció c.po General, llig. 620 (1144).

B) ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACION, ALCALÀ DE HENAREZ

Fons Agricultura 5.03, Signatura 11125, lligall 29, part I;
Fons Agricultura 5.03, Signatura 11125, lligall 29, part II;
Fons Agricultura 5.03, Signatura 11181;
Fons Agricultura 5.03, Signatura 11182;
Fons Agricultura 5.03, Signatura 11183;
Fons Agricultura 5.03, signatura 11184;
Fons Agricultura 5.03, Signatura 11189;
Fons Agricultura 5.03, Signatura 11196;

B) ARCHIVO DEL MUSEO NAVAL DE MADRID

Signatura 435;
Signatura 836;
Signatura 2204.

C) ARCHIVO MUNICIPAL DE ROSAS

Matrícula Industrial, Serveis Econòmics 2.4.1.5.-Padrò de Llicència Fiscal d'Activitat Industrial i Comercial.

1.2. Fonts inèdites no impreses

Almadraba, necesidad de su Estadística hecha de un modo continuo, Document anònim, enviat el 27 de Mayo de 1919 al Director General de Comercio Industria y Trabajo, Arxiu de la Generalitat, Fons Agricultura 5.03, signatura 11182.

- DE CANANZA Ramon, *Estudio sobre las fabricas españolas*, enviat al Director General de la Marina Mercante, el 31 de marzo de 1906, Archivo General de la Administración, Fons Agricultura 5.03, signatura 11184.
- DE ORBEGOZO Felipe, *Estudio sobre las posibilidades economicas de las almadrabas del Reyno*, 9 de Julio de 1804, Arxiu Alvaro de Bazan, Secció Pesca, Asuntos Particulares, llig. 2190.
- PIDAL, Marques de, *Estudio relativo al Reglamento para la pesca con almadraba, del 13 de Marzo de 1907*, enviat al Ministro de Marina, Arxiu de la Generalitat, Fondo Agricultura 5.03, signatura 11184;
- LOBATON José Agustin, *Sobre los perjuicios que ocasiona à la limpieza de las [...], a la navegacion, y a la pesca en general, el armamento de las almadrabas que se dicen de Buche y Anclas, 28 de Marzo de 1818*, una còpia del manuscrit està custodiada al Museo Naval de Madrid, signatura 435, fol. 371-389.
- LOBATON José. Agustin, *Sobre las almadrabas de Buche y Anclas, 2 de April y 14 de Agosto de 1818*, una còpia del manuscrit està custodiada en el Museo Naval de Madrid, signatura 435, fol. 390-397.
- RODRIGUEZ MARTIN Olegario, *Consideraciones en torno a la biologia del atun e importancia de su pesca*, Madrid 1954, text mecanografiat, conservat en el Arxiu de la Generalitat, fons Agricultura 5.03, signatura 11196.
- SALVADOR I RIERA Joan, *La pesca a Catalunya el 1722*, manuscrit publicat per J. LLEONART i J. M. CAMARASA, Museu Marítim, Barcelona, 1987, pp. 107 – 125.
- SANTIESTEBAN Diego, *Memoria sobre el pasaje del Pez atun en su temporada, y de la pesca que se hace de dicho pez a su debito tiempo*, Archivo Alvaro de Bazan, Secció c.po General, llig. 620 (1144), Diego Santiesteban.

1.3. Fonts impreses

- DE SALAS, Javier; GARCIA SOLÁ, Francisco, *Memoria sobre la industria y legislacion de pesca, que comprende desde el año 1870 al 1874*, Imprenta Fortanet, Madrid 1876:
- DE ULLOA, Bernardo, *Restablecimiento de las fabricas y comercio español*, manuscrito del 1740, publicado para A. Bosch, Madrid 1992.
- FERNÁNDEZ, Cesàreo, *Anuario de la Comision permanente de pesca para 1868*, Tip. Estrada, Madrid, 1868.
- FERNÁNDEZ, Cesàreo, *Anuario de la Comision permanente de pesca para 1869, año segundo*, Tip. Estrada, Madrid, 1869.
- FERNÁNDEZ, Cesàreo, *Reseña historica de la almadraba y de su empleo en las costas de España y reglamento para su regimen*, Madrid, 1866.
- GARCÍA SOLÁ, Francisco, *Memoria sobre la industria y legislacion de pesca, desde el año 1874 al 1879*, Tip. Estrada, Madrid, 1880.
- GUTIERREZ VELA, Rafael, *Memoria sobre La industria y legislación de pesca que comprende desde el año 1879 al 1884*, Imprenta De La Viuda, Madrid, 1885, p. 5-6.
- LÓPEZ LINAJE, Javier; ARBEX, Juan Carlos, *Pesquerías tradicionales y conflictos ecológicos – 1681-1794 Una selección de textos pioneros*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Barcelona, Madrid.
- MADURELL I MARIMON, Josep Maria, *La almadraba de Tossa i la pesca de coral al comtat d'Empúries i a la Selva de Mar*, Anals de l'Institut d'Estudis Gironins, 1991, núm. XXXV.

- MAURI SERRA, Josep, *Historia del Convento de Blanes*, 1958.
- PAVESI, Pietro, *Relazione alla Commissione Reale per le tonnare*, in Ministerio di Agricoltura, Industria e Commercio, *Atti della Commissione Reale per le tonnare*, Eredi Botta, Roma, 1889.
- RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Benigno, *Diccionario de artes de pesca de España y sus posesiones*, Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 1923
- SAÑEZ REGUART, Antonio, *Diccionario histórico de los artes de la pesca nacional*, Madrid 1791/95, vol. 5, reeditat pel Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1988.
- SARMIENTO, Martin, *De los atúnes y de sus transmigraciones y conjeturas sobre la decadencia de las almadrabas; y sobre los medios para restituirlas*, manuscrit de la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid, 1757, publicat per LÓPEZ LINAJE, Javier; ARBEX, Juan Carlos, *op. cit.*; publicat també a DE SALAS, Javier y GARCÍA SOLÁ, Francisco, *op. cit.*

1.4.Publicacions periòdiques i estadístiques

- Ministerio de Comercio. Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca*, Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 1964.
- Ministerio de Comercio. Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca*, Gala artes Graficas, Madrid 1967.
- Ministerio de Comercio. Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca 1968*, Sucesores de Rivadeneyra, Madrid 1969.
- Ministerio de Comercio. Dirección General de Pesca Marítima, *Estadística de Pesca 1972*, Egraf, Madrid 1973.
- Ministerio de Marina, *Anuario estadístico de la pesca marítima en España (1904)*, Imprenta Alemana, Madrid, 1906.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca estadístico correspondiente al año 1907*, Imprenta de la Sección de Hidrografía, Madrid, 1909.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca del año 1908*, Imprenta del Deposito Hidrográfico, Madrid, 1909.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca y estadístico de la marina mercante y de la pesca del año 1909*, Artes Gráficas Mateu, Madrid, 1910.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca del año 1910*, Tip. Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 1911.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca y estadístico de la marina mercante y de la pesca del año 1911*, Imprenta del Ministerio de Marina, Madrid, 1912.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca y estadístico de la marina mercante y de la pesca del año 1912*, Imprenta del Ministerio de Marina, Madrid, 1913.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca y estadístico de la marina mercante y de la pesca del año 1913*, Imprenta del Ministerio de Marina, Madrid, 1914.
- Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, *Anuario de pesca y estadístico de la marina mercante y de la pesca del año 1914*, Imprenta del Ministerio de Marina, Madrid, 1915.

Ministerio de Marina, *Anuario estadístico de la pesca marítima en España*, imprenta Alemana, Madrid, 1906.

1.E. Entrevista

Senyor Jaquim Rodríguez Gómez, patró de la testa de la almadraba de Barbate, Barbate 02/04/2001.

2. Bibliografia

El port de Roses, Generalitat de Catalunya. Direcció General de Ports, 1991.

L'alimentació Mediterrània, Proa, Barcelona, 1996.

La pesca en el siglo XXI - Propuestas para una gestion pesquera racional en Catalunya, Ceprom Forlem.

La tonnara di Pizzo, Jaca Book, Milano 1991, p. 100.

La tonnara in Sicilia, Fondazione Culturale Mandralisca, Cefalù, 1992.

AVOLIO, Francesco di Paola, *Delle leggi siciliane intorno alla pesca*, Reale Stamperia, Palermo, 1805.

BARBAZA, Yvette, *Le paysage humain de la Costa Brava*, A. Colin, Paris, 1966, (traducció catalana *El paisatge humà de la Costa Brava*, Edicions 62, Barcelona, 1988).

BAS, Carles; CAMPRUBÍ, Ramon, *La pesca a Catalunya*, Destino, Barcelona, 1980.

BAS Carles; MORALES, Enrique; RUBIÓ, Manuel, *La pesca en España y Cataluña*, Instituto de Investigación Pesqueras, Barcelona, 1955.

BELLÓN URIARTE, Luis, *La industria del atún en España*, Resultados de las campañas realizadas por acuerdos internacionales bajo la dirección de Odón De Buen, núm. 3, Ministerio de Marina. Dirección General de Pesca, Madrid, 1926.

BERNABÉ, Alberto, *Los "ganaderos del mar": la almadraba barbateña*, Actas del III Congreso de Antropología, 20-24 de Septiembre de 1999, FAAEE – AGA, Santiago de Compostela 1999.

BRESC, Henri, *Il vocabolario della pesca in Sicilia*, "Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo", núm. 16/17, 1974/75.

CANCILA, Orazio, *L'economia della Sicilia. Aspetti storici*, Mondadori, Il Saggiatore, Milano, 1992

CAVALERI, Mario; SISCI, Rocco, (ed.), *Mare di Sicilia*, Marevivo, Messina, 1991.

CAVANILLES, Antonio Josef, *Oservaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid, 1797 [9ª ed. facsímil, Albatros., Valencia, 1987, p. 242]

COLLDEFORMES LLADO, Francisco, *Historial de los Gremios de Mar de Barcelona (1750-1865)*, Gráficas Mario, Barcelona, 1951.

COLLET, Serge, *Poisson et les hommes*, 1989 (traducció italiana de A. Vio, *Uomini e pesca: La caccia al pesce spada tra Scilla e Cariddi*, Maimone, Catania, 1993)

CONSOLO, Vincenzo, *La pesca del tonno in Sicilia*, Sellerio, Palermo, 1986.

DE BUEN Fernando, *La pesca marítima en España en 1920: Costa Sud-atlántica y Canarias*. "Boletín de Pesca", Dirección General de Navegación y Pesca Marítima del Ministerio de Marina, año 1923.

DE CASTRO, Adolfo, *Cádiz y su provincia, desde lo remotos tiempos hasta 1814*, Imprenta de la Revista Médica, Cádiz, 1858.

- DE MIRANDA Y RIVERA, Álvaro, *La pesca del atún en España*, Resultados de las campañas realizadas por acuerdos internacionales bajo la dirección de Odón De Buen, núm. 4, Ministerio de Marina. Dirección General de Pesca, Madrid, 1927.
- DE MIRANDA Y RIVERA, Álvaro, *Notas de estadística de Pesca en la Costa Andaluza*. “Boletín de Pesca”, Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, núm. 57, any VI, Mayo 1921, Madrid.
- DI MARTINO, Giuseppe, *Tonnare*, “Nuovo Digesto Italiano”, Torino, 1939.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, Roberto; MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *Els sistemes de pesca*, “L’Avenç”, núm. 33, Barcelona, 1980.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, Roberto; MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *La pesca en la España del siglo XVIII. Una aproximación cuantitativa (1758-1765)*, “Revista de Historia Económica”, any II, núm. 3, 1984, p.183-201.
- FONTENEAU, Alain ; ORSTOM, Chercheur, *Pelagiques hauturiers de Méditerranée: pêche, recherche et gestion de ressources*, “La pêche maritime”, Mayo-Junio 1995, p. 133-142.
- FONTENEAU, Alain, *Atlas des pêcheries thonières tropicales. Captures mondiales et environnement*, Paris, 1997.
- GARGALLO, Tommaso, *Memorie Patrie per lo ristoro di Siracusa*, Reale Stamperia, Napoli, 1791, vol. I.
- GIUFFRIDA Vincenzo, *Sui diritti esclusivi di pesca*, estratto dagli *Studi Giuridici in onore di Santi Romano*, C.E.D.A.M., Padova, 1939.
- GRAZIOSI Paolo, *Levanzo, pitture ed incisioni*, Sansoni, Firenze, 1962.
- GUILLEN Julio F., *El lenguaje marinero*, discurso leído ante la Real Academia Española el día 23 de junio de 1963 y contestación de SANCHEZ-CANTON Francisco Javier, Madrid, 1963.
- GUILLÉN, Julio F., *Els camins dels catalanismes en la parla marinera de Castella*, Instituto Histórico de Marina, Madrid, 1971.
- LA DUCA, Rosario, *La tonnara di Scopello*, Grifo, Palermo, 1988, pp. 84-90.
- LA MANTIA Vito, *Le tonnare in Sicilia*, Giannitrapani, Palermo, 1901.
- LLEAL I GALCERAN, Francesc, *Factores de localización de las almadrabas: análisis geográfico de la instalación de un arte de pesca tradicional*, “Dinamica Litoral – interior”, vol. I-II, Asociación de Geografía Española, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago 1997.
- LLEÓ, José Maria, *La pesca marítima en España en 1920. Costas de Cataluña*, “Boletín de Pesca”, Ministerio de Marina. Dirección General de Navegación y Pesca Marítima, núms. desde 81 hasta 85, año VIII, 1923.
- LLEONART, Jordi; CAMARASA, Josep Maria, *La pesca a Catalunya al 1722, segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, Museu Marítim, Barcelona, 1987.
- LLORCA BAUS, Carlos; NOBERTO, Jorge, *Almadraba, salazón y cocina*, Alicante, 1988.
- LO CURZIO, Massimo; SISI, Rocco (eds.), *Tonnare e barche tradizionali di Sicilia: I resti di una civiltà del mare*, E.D.A.S., Messina, 1991.
- LOZANO CABO, Fernando, *Oceanografía, Biología Marina y Pesca*, Paraninfo, Madrid, 1983.
- MACK SMITH Denis, *Storia della Sicilia medievale e moderna*, Laterza, Bari, 1970.
- MARRONE Giovanni, (ed.), *Le tonnare di Sicilia*, Giada, Palermo, 1986.
- MARTINEZ SHAW, Carlos, *La pesca en la Cataluña del siglo XVIII: una panoràmica*, “Pedraldes: Revista d’Historia Moderna”, vol. I, núm. 8, Barcelona 1988.
- MAS Y GIL, Luis, *La pesca en Alicante*, Caja de Ahorros de Alicante, Alicante, 1979.
- MATVEJEVIĆ, Predrag, *La Méditerranée et l’Europe*, 1998, (traducció a l’italià de Giuditta Vulpius, *Il Mediterraneo e l’Europa*, Garzanti, Milano, 1998.

- MATVEJEVIĆ Predrag, *Mediterranski Brevijar*, Zagabria, 1987, (traducció italiana de Silvio Ferrari, *Mediterraneo, un nuovo breviario*, Garzanti, Milano, 1999.).
- MORALES ALMIÑANA, Miguel, *Playas de pesca*, Gustavo Gili, Barcelona, 1944.
- NADAL I FORTIÀ Joan, *Ginys i ormeigs de Pesca d'abans i d'ara, professionals i esportius*, Associació Gironina d'Amics de la Mar, núm. 1, Girona, 1992.
- NARBONA, Manuel Oliver, *Almadrabas de la costa alicantina*, Universidad de Alicante, Alicante, 1982.
- NARBONA, Manuel Oliver, *Faenando la mar: pesca en las costas alicantinas*, Universidad de Alicante, 1995.
- NAVAZ Y SANZ, Jose, *Pesca Maritima: artes de pesca, embarcaciones, pesquerias, industrias*, Instituto Social de la Marina, 1945.
- PARDO, Luis, *Apuntes para la historia de la pesca continental española*, Ministerio de Agricultura, Madrid, 1950, 2 vol.
- PITRÉ, Giuseppe, *La famiglia, la casa, la vita del popolo siciliano*, Reber, Palermo, 1913; reimpressió: Forni, Sala Bolognese, 1980.
- PITRÉ, Giuseppe, *Usi e costumi credenze e pregiudizi del popolo siciliano*, Luigi Pedone Lauriel, Palermo, 1889; reimpressió: Forni, Sala Bolognese, 1980, vol. III.
- PLUJÀ I CANALS, Arnald, *Diccionari Toponímic, Etimològic i Geogràfic*, 1996.
- PONSICH, Miguel, *A propos d'une usine antique de salaisons a Belo*, "Melanges de la casa de Velasquez" vol. XII, 69-79, 1976.
- PURPURA, Gianfranco, *Pesca e stabilimenti antichi per la lavorazione del pesce in Sicilia: I – San Vito (Trapani), Cala Minnola (Levanzo)*, "Sicilia Archeologica", núm. 48, 1982;
- PURPURA, Gianfranco, *Pesca e stabilimenti antichi per la lavorazione del pesce in Sicilia: II – Isola delle Femmine (Palermo), Punta Molinazzo (Punta Rais), Tonnara del Cofano (Trapani), S. Nicola (Favignana)*, Actas del II Congreso de Arqueología Submarina, *Dalla battaglia delle Egadi per una archeologia del Mediterraneo*, Favignana, 28 de Mayo de 1985, a cura de D'Angelo, Il Mare, Roma, 1988.
- RACHELI, Gin, *Egadi, mare e vita*, Mursia, Milano, 1986, p. 152.
- RAHOLA Y TRÈMOLS, Federico, *Algunas noticias acerca de las Antiguas Comunidades de Pescadores en el Cabo de Creus*, Memoria leída en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el día 13 de Junio de 1903, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 1904.
- ROIG, Emerencià, *La pesca a Catalunya*, Barcino, Barcelona, 1927.
- SALA LLOBERAS, Joan; DOMÈNECH MONER, Joan, *La pesca*, Diputació de Girona i Caixa de Girona, Girona, 1994.
- SANCHEIS GUARNER, Manuel, *El léxico mariner mediterráneo*, Revista Valenciana de Filologia, Valencia, 1954.
- SARÁ, Raimondo y GIANBECCHINA, *Tonni e tonnare: una civiltà una cultura*, Libera Università di Trapani, Palermo, 1983.
- SARA', Raimondo, *Dal mito all'aliscafo: storie di tonni e di tonnare*, Palermo, 1998.
- SCARCELLA, Gaspare, *Favignana la perla delle Egadi*, Europrint, Milano, 1978.
- SOLÉ, Pablo Antón, *Los picaros de Conil y Zahara*, Cadiz, 1965.
- TORRES AMAT, Félix, *Memoria para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Imprenta Verdager, [ed. facsímil, Curial, Barcelona – Suela, 1973]
- TRASSELLI, Carmelo, *La pesca nella provincia di Trapani (storia e problemi)*, Corrao, Trapani, 1953.
- URTEAGA Luis, *La tierra Esquilhada: Las ideas sobre la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*, Serbal/CSIC, 1987.